



## Eesti etnograafid lõunavepsa külades 1965–1969

Indrek Jääts

### Sissejuhatus

Selles artiklis võtan luubi alla viis uurimismatka lõunavepsa küladesse aastail 1965–1969. Need ekspeditsioonid on osa Eesti teadusajaloost, osa Eesti etnograafia soome-ugri suuna taassünnist pärast Teist maailmasõda ning ma vaatlen neid laialt kultuuriloolisel taustal.

Miks läksid Eesti etnograafid üldse uurima üht rahvast väljaspool Eestit? Millised olid nende uurimisreiside eesmärgid ja kuidas seostusid need Eesti rahvateadlaste senise teadustööga? Milliste logistiliste väljakutsetega neil Vepsa-retkedel silmitsi seisti (teed, transpordivahendid, varustus)? Kuidas saadi läbi kohalike võimuesindajatega? Milline oli ekspeditsioonide isikkoosseis ja omavahelised suhted? Millised olid töömeetodid ja tulemused (etnograafilised kirjeldused ja kogutud esemed, film, fotod, joonised, aga ka ettekanded, teaduslikud ja populaarteaduslikud publikatsioonid, meediakajastus)? Milliseks kujunesid eestlastest etnograafide ja vepsa külarahva vastastikused suhted? Millist mõju avaldasid need uurimisreisid ühelt poolt Eesti ühiskonnale ja teisalt vepslastele?

Vepsamaal, täpsemalt põhja- ja keskvepslaste juures, käisid Eesti etnograafid paar korda ka enne 1965. aastat ning Vepsa-retked jätkusid ka pärast 1969. aastat (sh lõunavepslaste juurde). Ometi moodustavad siin vaatluse alla võetud viis uurimismatka omaette terviku. Kõiki neid seob tollane ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi direktor (1958–1992) Aleksei Peterson. Esimesel korral oli ta lihtsalt kaasas, järgnevatel aastatel aga ekspeditsioonide algataja ja juht. Esimesel siin käsitletud Vepsa-retkel saadud muljed olid sedavõrd eredad ja tugevad, et alguse sai kuni 1983. aastani väldanud uurimisreiside seeria. 1970. aastal laiendas Peterson senist uurimisala ja siirdus Vologda oblasti keskvepslaste juurde.<sup>1</sup> Petersoni ja ta

[1] Petersoni välitöid Vologda oblast vepsa külades 1970. aastail on oma artiklis analüüsinud Laura Siragusa ja Madis Arukask (2017: 81–87).

J. A. Rugaljovi lapselapsed Tolja ja Valja koos sõbra Vitjaga (paremal). Sodjärv (Sidorovo), Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Ants Viires 1965

kolleegide tegevus vepslaste uurimisel oli päris pikaajaline ja mahukas ning väärrib tulevikus kindlasti tervikuna käsitlemist. Siinkohal piirdun siiski vaid selle algusperioodiga.

Artikli keskseks allikaks on ekspeditsioonidel peetud välitööpäevikud. Välitööpäeviku pidamine on ammune nõue, n-ö kirjutamata reegel. Päevikus pidi fikseerima välitööde konteksti, sest see mõjutas kogutud teabe kvaliteeti ning seda tuli hilisemal analüüsil arvesse võtta. Päevikud tuli reeglina üle anda uurija välitööle lähetanud asutuse arhiivi. Seega olid need teatud mõttes avalikud ja kõike sinna ilmselt kirja ei pandud. Mõne seiga kirjapanemist võidi näiteks pidada ebasobivaks, häbeneti või lihtsalt unustati. Arvestada tuleb ka ajastuomase enesetsensuuriga. Seetõttu on hea, kui päevikuid saab kõrvutada muude allikatega. Käesoleval juhul on lisaks uuritud ekspeditsioonidel tehtud fotosid, filmilõike ja jooniseid, samuti kogutud esemeid ja etnograafilisi kirjeldusi. Analüüsitud on neil uurimisretkedel saadud materjalil põhinevaid teaduslikke ja populaarteaduslikke tekste ning ekspeditsioonide kajastamist omaaegses Eesti meedias. Intervjuuerisin ka mõnda inimest, kes neil reisidel osales.

Olen ka ise kahel korral lõunavepsa külades välitöödel viibinud (2014, 2015). Huvi omaaegsete kolleegide tegemiste vastu neis paigus pärinebki sealt. Usun, et isiklik kogemus aitab tollaseid ekspeditsioone paremini mõista. Võin kinnitada, et Eesti uurijaid mäletatakse vepsa külades tänini. 1960. aastail toimunud retked on kohalike mälus küll ühte sulanud hilisematega ning etnograafid folkloristidega, kuid Aleksei Petersoni nimi on endiselt tuttav nii mõnelegi vanema põlvkonna esindajale.



Troitsa (suvistepüha) Peluši kalmistul. Surnute mälestamine haudadel. Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Ants Viires 1965

## Kultuurilooline taust

Eesti rahvateadlased (folkloristid, etnograafid) on eestlaste kõrval ka teiste soome-ugri rahvaste vastu huvi tundnud sellest saati, kui vastavad distsipliinid tekkisid. Selle huvi juured ulatusid 19. sajandisse ja põimusid tollal esmalt Soomet ning veidi hiljem ka Eestit haaranud rahvusliku liikumisega. 20. sajandi algul levis teadmine oma soome-ugri juurtest ja keelesugulastest üsna laialdaselt ning sai oluliseks osaks nii soomlaste kui ka eestlaste rahvuslikust identiteedist.<sup>2</sup> Keel on ju eestlaste jaoks peamine rahvust defineeriv tunnus ning seega on meile loomulikult oluline ka idee keelesugulusest. Keelesugulus laiendati aga ka kultuuri- ja isegi veresuguluseks. Räägiti hõimurahvastest ja hõimusedemetest, sündis hõimuliikumine.

1920. aastail mõjutasid Eesti etnograafiat ja Eesti Rahva Muuseumit (ERM) tugevasti soome teadlased, arheoloog Aarne Michael Tallgren ja etnograaf Ilmari Manninen. Soome-ugri suund oli neile oluline. See on ka arusaadav, sest üks olnud nende Eestisse kutsumise ja tulemise taustaks ju hõimuaated.

ERMi juhatusse kuulunud A. M. Tallgren kirjutas korduvalt vajadusest luua muuseumis soome-ugri osakond ning kirjeldas idapoolseid soome-ugri alasid kui Eesti teaduse potentsiaalset kolooniat (Tallgren 1921; 1923: 42).

Ilmari Manninen, ERMi direktor aastail 1922–1928, ütles oma avaloengus Tartu Ülikooli dotsendina 16. oktoobril 1924:

*Usun, et kui väravad Venesse kord avanevad, on ka Eestil innukaid noori jõudusid, kes lähevad tundmata maid vallutama eesti etnograafia teadusele. Jõudu mööda võivad nad ulatada oma tööd ikka kaugemate hõimurahvasteeni. See on tulevikupilt, mille teostamine ei ole väljapool võimaluste piire. (Manninen 1924: 527–528)*

1929. aastal ilmus I. Mannineni „Soome sugu rahvaste etnograafia“, Tartu Ülikoolis peetud loengutest välja kasvanud õpikulaadne ülevaateteos, mis keskendus ainelelisele kultuurile. Mannineni jaoks tähendaski etnograafia just materiaalse kultuuri, põhiliselt talurahvakultuuri uurimist (Manninen 1924). Tema juhatusel keskenduti ikkagi eeskätt Eestile. Naaberalad ja hõimurahvad olid taustaks. Idapoolsete soomeugrilasteni Eesti (ja Soome) uurijad ju tollal peaaegu ei pääsenudki, poliitiline piir oli ees. Piirduda tuli Liivi rannaga Lätis, Eesti-Ingeri ja Soome-Karjalaga. Teise maailmasõja ajal jõuti paaril korral ka sakslaste okupeeritud Vadjamaale. Tallgreni ja Mannineni suurejoonelisi kavasisid said Eesti etnograafid ellu viima hakata 1960. aastaist alates.

Teise maailmasõja käigus liideti Eesti Nõukogude Liiduga. Eesti etnograafe idapoolsetest keelesugulastest eraldav poliitiline piir kadus, kuid see ei tähendanud veel automaatselt tingimusi soome-ugri etnograafia õitsenguks. Alates 1930. aastate algusest domineeris Nõukogudemaal riigivõimu toel Nikolai Marri pseudoteaduslik „uus õpetus keelest“ (ka jafetiidi, stadiaalsuse teooria), mis avaldas mõju ka

[2] Esimene laiemale eestikeelsele lugejaskonnale suunatud ülevaade soome-ugri rahvastest oli M. J. Eiseni „Eestlaste sugu“, mis ilmus aastail 1909 ja 1911 Tartus kahes jaos. Pikemalt tehti seal juttu läänemeresoomlastest, sh eestlastest endist, ning laplastest (saamidest). Teistest soome-ugri rahvastest räägiti lühemalt. Ühtede kaante vahel anti kirjatöö uuesti välja aastal 1922.

naaberteadustele, eeskätt arheoloogiale ja etnograafiale (vt Alymov 2014: 124–125). Marr ja tema järgijad eitasid traditsioonilisest võrdlev-ajaloolisest keeleteadusest tuntud keelepuid ja keeleperesid, algkeelte jagunemist sugulaskeelteks. Järelikult ei saanud olla ka mingeid soome-ugri keeli (ja rahvaid) ning neist rääkimine kuulutati nõukogudevaenulikuks, võrdlev-ajalooline keeleteadus aga „kodanlikuks teaduseks“. 1940. aastate lõpul Tartu ülikooli professorina töötanud Paul Ariste kirjutab sellest oma mälestustes. „Loenguid *pidi* pidama Marri keeleteaduse vaimus. [...] Lausa hädaohtlik oli rääkida keelte sugulusest ja alg- või lähtekeelest.“ (Ariste 2008: 277)

Kodanlikuna sattus põlu alla ka soome-ugri hõimuaade, mis oli mõjutanud senist Eesti etnograafiat. 1940. aastate teisel poolel tuli „kodanliku aja“ etnograafia suundadesse ning saavutustesse suhtuda väga kriitiliselt. Arheoloog Harri Moora<sup>3</sup>, Tallgreni õpilane, iseenesest rahvuslikult mõtlev mees, kes suunas etnograafia kui ühe rahvuslikult olulise teaduse kohanemist uute oludega, kirjutas selle kohta ERMi esimeses sõjajärgses aastaraamatus järgmist:

„Kasutades meie rahvakultuuri ajaloo lähteks ja peallikaks soome-ugri keeli, jälgis kodanliku aja etnograafia uuritavaid nähtusi suurelt osalt ka ainult vastavate hõimude piirides. Seeläbi tekitati nii mõnedegi iseendast palju laiemalt esinevate vanade nähtuste kohta *pettepilt, nagu oleksid need omadused* [omased] *ainult soome-ugri rahvastele*. Sääraselt loodud väärkäsitused läksid siis toiteaineks kodanlikule šovinismile. [...] Nõnda on meie endine, kitsalt soome-ugri keeleteadusest lähtuv etnograafia osalt tahtmata, sageli aga tahtlikult uuritavaid nähtusi lubamatult piiranud ja moonutanud. On vaevalt tarvis veel eraldi rõhutada, et nende kodanliku aja väärkäsituste süstemaatiline avastamine ja hajutamine on üks eesti nõukoguliku etnograafia uurimistöö kiiremaid ülesandeid.“ (Moora 1947: 33–34, sõrendus edasi antud kaldkirjas)

Tegelikult polnud 1920.–1930. aastate Eesti rahvateadus sugugi nii soome-ugrikeskne ja H. Moora teadis seda ilmselt väga hästi. Aga selleks, et Eesti etnograafia võiks Marri teooria võimutsemise tingimustes ellu jääda, tuli otsustavalt distantseeruda senisest „kodanlikust“ traditsioonist ja seda Moora oma artikliga tegigi. Distantseerumine jäi suuresti retooriliseks. (Vt Jääts, Metslaid 2018: 126–129)

Eesti etnograafia soome-ugri suunda Marri õpetuse valitsusajal niisiis arendada ei saanud. Soome-ugri keelte uurimine siiski jätkus. Võrdlev-ajalooline keeleteadus oli Nõukogude Liidus küll ametlikult taunitud, ent ei kadunud kunagi täiesti. 1947. aasta algul toimus Leningradis Dmitri Bubrichi eestvõttel üleliiduline soome-ugri konverents. Seal jagati muuseas Leningradi ja Eesti teadlaste vahel ära läänemere-soome keelte uurimine. Eestlastele jäid peale eesti keele veel liivi ja vadja keel. (Ariste 2008: 277–278) Juba samal, 1947. aasta suvel läks Ariste paari üliõpilasega

---

[3] Professor H. Moora suur roll etnograafia suunajana sõjajärgses Eestis on seletatav sellega, et kõik senised juhtivad etnograafid olid Läände pagunud või hukkunud. See, et etnograafiaga tegeles arheoloog, pole sugugi absurdne, eriti tollases nõukogude kontekstis. Nii arheoloogiat kui etnograafiat käsitleti siis marksistliku ajalooteaduse abiteadustena, mille ülesanne on uurida kapitalismieelsete ühiskondade materiaalselt kultuuri.

Vadjamaale (samas: 280). Muuseas ostis ta sealt ERMi kogude täiendamiseks ühe pühaseräti (B 44:1, vt Peakataloog B2, lk 23–24).

1950. aasta suvel loobus Stalin oma senisest toetusest Marri õpetusele ning see heideti kiiresti kõrvale. Taas võis rääkida ka soome-ugri keelesugulusest. Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateeder eesotsas Aristega sai nüüd tuule tiibadesse ning kujunes Nõukogude Liidus ja kaugemalgi väga mõjukaks (Ariste 2008: 290, 295).

Ariste aktiivsus tõmbas viimaks kaasa ka etnograafid. Kiiresti akadeemilist kaalukust koguval fennougristil<sup>4</sup> olid ERMiga tihedad sidemed. Aastail 1953–1958 oli ta muuseumi teadusliku nõukogu liige. Lisaks keelele huvitus Ariste alati ka traditsioonilisest rahvakultuurist<sup>5</sup> ning tõi oma ekspeditsioonidelt muuseumile kaasa üksikuid soome-ugri esemeid. Tema eeskuju järgisid teisedki lingvistid, näiteks Paula Palmeos ja Eduard Väari. ERMi aastaraamatutes ilmusid Ariste artiklid „Läänemerelaste vanast merevaigu nimetusest“ (köide XVI, 1959) ja „Tänapäeva vadjalastest“ (köide XVII, 1960), samuti P. Palmeose artikkel „Tänapäeva valdai karjalastest“ (köide XVIII, 1962).

Paul Ariste käis oma keeleteaduse üliõpilastega kogumismatkadel ka vepslaste juures. 1953., 1954. ja 1955. aastal töötati keskvepsa külades Ojatil, 1961. aastal Äänisjärve ääres põhjavepslaste juures. Ariste kogus neil matkadel vepsa folkloori, kuid valdav osa sellest hävis Tartu ülikooli peahoone tulekahjus 1965. aastal. Siiski mitte kõik. (Salve 2015: 336–338)

## Soome-ugri suuna taastumine Eesti etnograafias

Eesti etnograafias võttis soome-ugri suuna taastumine aega. ERMis olid segased ajad (vt Astel 2009) ning energiat ei jätkunud isegi välitöödeks Eestis, rääkimata soome-ugri aladest. Asjad hakkasid paremuse poole liikuma 1950. aastate teisel poolel.

Aastail 1946–1963 allus ERM<sup>6</sup> ENSV Teaduste Akadeemiale (TA). 7.–8. jaanuaril 1957 toimus Tartus ENSV TA etnograafide nõupidamine. Peamiseks jutusuunajaks oli ilmselt Harri Moora, ehk ka Ants Viires.<sup>7</sup> Üle hulga aja räägiti taas „kiiresti kaduvate etnograafiliste materjalide“ kogumise vajadusest ja kavandati selle töö korraldamist. Muuseas otsustati: „Kogumistöö teostada ka eestlaste naaberrahvaste juures (vene, setu, vadja, isuri, läti, leivu, rannarootsi alal). [...] Väliuurimise käigus

[4] Aastast 1954 oli P. Ariste ENSV Teaduste Akadeemia akadeemik.

[5] Oma Vadja-retkede materjalid koondas Ariste käsikirjade kogusse, millele pani pealkirjaks „Vadja etnoloogia“. See on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis.

[6] Aastail 1946–1952 kandis muuseum nime Eesti NSV Teaduste Akadeemia Eesti Rahva Muuseum, 1952–1963 Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum, 1963–1988 Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum.

[7] Aastal 1957 sai H. Moorast ENSV TA akadeemik ja ENSV teeneline teadlane. A. Viires oli tollal TA Ajaloo Instituudi nooremteadur, ehkki juba ajalookandidaadi kraadiga. Tema akadeemilist karjääri pärssis lühiajaline teenimine Saksa sõjaväes 1944. aastal (Viires 2011: 102).

eriti rõhku panna olustiku ja tööprotsesside fikseerimiseks, kasutades selleks ka kinoülevõtteid.“ (Eesti TA arhiiv 1/10/65, leht 4–6).

Etnograafide nõupidamise järjeks oli ENSV TA Presiidiumi istung,<sup>8</sup> mille otsuses rõhutati taas vajadust koguda kiiresti kaduvat etnograafilist materjali nii Eesti NSVs kui naaberladel (Leningradi ja Pihkva oblast, Läti NSV) (Eesti TA arhiiv 1/1/376, lehed 186, 190, 192). Need otsused avasid võimaluse laiendada etnograafilist kogumistööd idapoolsetele läänemeresoomlastele.

Esimeseks märgiks soome-ugri suuna taastumisest Eesti etnograafias oli 1957. aastal avatud näitus pealkirjaga „Näiteid soome-ugri rahvaste rahvakunstist XIX sajandil“. Välja pandi ligi 1200 eset, sh 118 NSVL TA Antropoloogia ja Etnograafiamuuseumist ning NSVL Rahvaste Etnograafiamuuseumist deponeeritud asja. 1958 ilmus ka näituse fotodega illustreeritud voldik (koostaja Grigori Kaljuvee, tekst Tiina Võti). Väljapanek oli avatud ka ERMi 50. sünnipäevaga seotud pidustuste ajal ning võeti maha alles 1960. (Linnus 1970: 244; Konksi 2009: 350)

Üheks teguriks, mis soome-ugri suuna taassünnile kaasa aitas, oli kontaktide taastumine Eesti ja Soome rahvateadlaste vahel 1950. aastate lõpul ja 1960. aastate algul. Eestlased huvitasid ju soomlasi eeskätt kui hõimurahvas ja selles kontekstis jagus taas tähelepanu ka idapoolsetele keelesugulastele. Soome kolleegide (Kustaa Vilkuna, Toivo Vuorela, Niilo Valonen jt) visiidid olid sõjajärgsel kümnendil „koodanlikust“ välismaailmast pea täiesti ära lõigatud Eesti etnograafidele väga olulised, aitasid levitada ideid ja turgutada professionaalset enesekindlust.

Märtsis 1964 külastas Eesti NSVd, sealhulgas Tartut, Soome president Urho Kaleva Kekkonen. Järgmise aasta suvel taastus laevaihendus Tallinna ja Helsingi vahel. Augustis 1965 toimus Helsingis II rahvusvaheline fennougristikakongress, millest võttis osa ka arvukas delegatsioon Eesti NSVst (selle olulisusest pikemalt allpool). Raudne eesriie avanes pisut ja Eesti NSVsse pääses värsket õhku.

Teadaovalt esimesed Eesti etnograafide soome-ugri uurimisretked pärast Teist maailmasõda olid käigud karjalaste, vadjalaste ja isurite juurde 1950. aastate teisel poolel seoses Baltimaade ühendatud kompleksse ekspeditsiooniga, mida dirigeeriti Moskvast (Viires 2011: 99–100, 104–105, 108).

Etnograafiamuuseumist olid esimesed Aino Voolmaa ja Kalju Konsin. Konsin liitus 1962. aastal TRÜ ekspeditsiooniga valdai karjalaste juurde. Voolmaa külastas samal aastal põhjavepsa ning järgmisel aastal keskvepsa külasid, mõlemal korral koos keelepraktikale suunatud TRÜ soome-ugri keelte eriharuri üliõpilastega. 1963 oli kaasas ka muuseumi kunstnik Lembit Lepp.<sup>9</sup> Enne Voolmaa Vepsa-retki olid

[8] Istung leidis aset 26.–27. detsembril 1957. Lisaks presiidiumi liikmetele ja teadussekretärile osalesid etnograafiaalases arutelus Harri Moora, Richard Viidalepp ja Ants Viires. Etnograafiamuuseumi esindasid teadussekretär Jüri Linnus ja peavarahoidja Jenny Nõu.

[9] Voolmaa 1962. aasta päevik (TAp 534) on avaldatud raamatus „Auasi. Eesti etnoloogide jälgedes“ (2008: 16–19). 1962. aasta ekspeditsiooni tulemuseks oli 17 eset (B 53:1–17; vt peakataloog B2, lk 130–139), 69 lk teatmematerjali (EA 97: 52–120), 23 jooniselehte 37 üksikjoonisega (EJ 248:1–23) ning 59 fotot (Fk 1361:1–59).

1963. aasta ekspeditsiooni tulemuseks oli 33 eset (B 54:1–33; vt peakataloog B2, lk 140–163), 139 lk teatmematerjali (EA 97: 121–259), 28 joonislehte 48 üksikjoonisega (EJ 257: 1–28) ning 108 fotot (Fk 1387:1–108). Ekspeditsiooni käiku kajastab Voolmaa peetud päevik (TAp 544).

ERMis vaid mõned juhuslikult kogudesse sattunud vepsa esemed ja mõnikümme Mannineni vahendusel 1920. aastail Soomest ja Nõukogude Liidust saadud fotot.

## Lõunavepsa ekspeditsioonide akadeemiline lähtekoht

Nõukogude Liidus käsitleti etnograafiat ajalooteaduse ühe haruna, mis uurib rahvaid ja nende kultuure, eeskätt materiaalselt kultuuri (elatusalad, asulad ja ehitised, rõivastus). Teoreetiliseks aluseks oli ajalooline materialism. Lähtuti Lewis Henry Morgani ja Friedrich Engelsi evolutsionistlikest ideedest, mille kohaselt on inimühiskonna arengu põhjuseks materiaalsed hüvede tootmises toimuv progress. 1940. aastate keskpaigaks, kui Eesti etnograafia nõukogude etnograafiaga liideti, oli viimasest kujundatud kindlalt kontrollitud tsentraliseeritud süsteem, mis tipnes NSVL Teaduste Akadeemia Etnograafiainstituudiga Moskvas. Tollase nõukogude etnograafia üks peateemasid oli etniliste üksuste (hõimude, rahvaste, rahvuste) kujunemine ehk etnogenees, mida uuriti koostöös arheoloogia, ajaloo, keeleteaduse, folkloristika ja füüsilise antropoloogiaga. Etnograafide rolliks oli detailselt uurida traditsioonilist rahvakultuuri, aitamaks välja selgitada rahvaste etnilist ajalugu ja kultuurisuhteid naabritega. Uue suunana lisandus 1940. aastate lõpul kaasaegsete kultuurilis-olmeliste protsesside uurimine. Nõukogude võimu juhtimisel toimuvaid sotsiaal-majanduslikke muutuseid tuli kajastada positiivses võtmes. Etnogeneesi uurimisel löid Eesti uurijad aktiivselt ja tulemuslikult kaasa,<sup>10</sup> sotsialistliku kaasajaga aga eriti tegeleda ei tahtnud. Pilk eelistati hoida minevikul. (Vt Konksi 2004; 2009: 311–326; Jääts, Metslaid 2018: 129)

Nõukogude etnograafia juhtivate teoreetikute väitel oli Nõukogude Liidus toimuv põhiline kaasaegne etniline protsess etnostevaheline integratsioon, mis väljendus eeskätt rahvaste kultuurilises lähenemises. Materiaalse kultuuri valdkonnas tähendas see arhailiste, traditsiooniliste ja primitiivsete kultuurielementide hülgamist kaasaegse standardiseeritud tööstustoodangu kasuks. Eriti kiiresti kadus materiaalse kultuuri etniline spetsiifika linnades. (Bromlei, Kozlov 1975: 535–536)

Uurijate jaoks, kes huvitusid traditsioonilisest talurahvakultuurist, näiteks etnogeneesi uuringute kontekstis, tähendas see vajadust kiirustada. Tuli päästa teaduse tarbeks, mis veel päästa annab, sest üsna varsti kaob vana ajalooareenilt paratamatult igavikku. Eestlaste etnogeneesi seisukohalt polnud aga oluline mitte ainult Eesti, vaid ka naaberalade ja keelesugulaste traditsiooniline kultuur.

Oma esimeselt Vepsa retkelt (1965) naasmise järel ütles Peterson ajakirjanikule: „See retk ei jää muidugi viimaseks. Etnograafid peavad ruttama, sest vana annab

---

Hiljem ilmus Voolmaa sulest ka artikkel „Tähelepanekuid vepslaste rõivastusest ja naiste käsitöödest“ (Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXII, 1967).

[10] Eestlaste tollase etnogeneesialase uurimistöõ silmapaistvaimaks saavutuseks oli Harri Moora toimetatud artiklite kogumik „Eesti rahva etnilisest ajaloost“ (1956). Lisaks arheoloogidele (Harri Moora, Lembit Jaanits, Marta Schmiedehelm, Artur Vassar) tegid kaastööd veel keeleteadlased (Paul Ariste, Arnold Kask), füüsiline antropoloog (Karin Mark), etnograaf (Aliise Moora) ja folklorist (Herbert Tampere).



teed uuele. Igas külas on elekter, vanade meistermeeste kätetöö teeb ruumi poe-  
mööblile, masinad tõrjuvad välja käsitöö ja vastavad tööriistad.“ (Vajakas 1965)<sup>11</sup>

Sarnast mõtet väljendas ta hiljem ka akadeemiliselt märksa kaalukamates teks-  
tides.

*Kogumistöö esiplaanile seadmist tingib asjaolu, et praegu on veel vepsa külades ja vanemate  
vepslaste teadvuses säilinud teadusele väga huvipakkuvat informatsiooni. Vanade inimeste  
kadumisega võib jääda talletamata üliväärtuslikke etnograafilisi teateid, mida meie teadus  
vajab nii vepslaste etnilise ajaloo ja kultuurisidemete selgitamiseks kui ka läänemereslaste ku-  
junemis- ja arenguloo selgitamiseks üldse. (Peterson 1982: 6; vt ka Peterson 1970a: 10–11)*

Artiklis „Vepsa ait“ sedastab Peterson, et ait on peaaegu alati vanem kui teised õue-  
hooned. Ait on talle omalaadseks sondiks ajalukku. „Olgu etteruttavalt märgitud,  
et aidad on säilitanud väga vanu ehitustehnilisi detaile, mille kasutamine ulatub  
tagasi kaugesse minevikku ning mida saab kõrvutada sugulasrahvaste, sealhulgas  
ka eestlaste samalaadsete hoonetega.“ (Peterson 1969: 319)

Seni suhteliselt vähe akadeemilist tähelepanu pälvinud vepsa materiaalne kul-  
tuur oli Petersoni meelest läänemeresoomlaste etnogeneesi uurimise seisukohalt  
võtmetähtsusega.

*Käesoleva artikli autori arvoates on kõige olulisem vepslaste etnogenees, selle rahva osa lääne-  
merelaste üldises kujunemisloos. Vepsa rahva vanema ajalooa tegelevad teadlased on arva-  
musel, et vepslased on esimesel aastatuhandel elanud palju laiemal maa-alal kui tänapäeval.<sup>12</sup>  
Sellega seoses on ebaselge vepsa ja eesti hõimude vaheline kontakt. Et aga eestlastel ja vepsas-  
tel on väga palju ühist vanemas materiaalses ja vaimses kultuuris, see torkab silma igaihele,  
kes on tegeleenud eesti-vepsa rahva-  
kultuuriga. (Peterson 1970a: 12)*



Väike vepsa poiss laulab ekspeditsiooni liikmetele.  
Tagaplaanil istub kunstnik Lembit Lepp. Bor (Krasnõi  
Bor), Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Toivo Pedak 1967. ERM Fk 1580:77

Peterson oletas kunagist va-  
hetut kontakti lõunaestlaste  
ja vepslaste vahel. Tulevikus  
tehtavad etnograafilised, ling-  
vistilised ja arheoloogilised  
uurimused pidid seda tõestama  
või ümber lükkama.“ (Peterson  
1970a: 13) Sarnaselt oma eest-  
kostjale ja eeskujule H. Moorale  
rõhutas Peterson alatasa vaja-  
dust erinevate teadusharude  
koostöö järele.

[11] Üsna samamoodi põhjendas  
vepslaste uurimise vajadust ka  
P. Ariste (1964: 5). Peterson oli  
tema publikatsiooniga tõenäoliselt  
tuttav.

[12] V. V. Pimenov, *Vepsõ*. Mosk-  
va-Leningrad 1965, lk 206. [Viide  
sisaldub tsiteeritud tekstis.]

Võinuks ju uurida ka sotsiaal-majanduslikke ümberkorraldusi vepsa külas, kiita nõukogude võimu juhtimisel toimuvat progressi, publitseerida ja edendada oma akadeemilist karjääri, aga see Petersoni ei paelunud. Teda huvitas minevik, traditsiooniline talurahvakultuur, etnogenees.

## Ekspeditsioonide üldandmed ja meediakajastus

Esimene artiklis vaadeldav uurimisreis toimus 9. juunist 4. juulini 1965. Käidi Leningradi oblasti Boksitogorski, Tihvini ja Podporožje rajoonis, lõuna- ja keskvepsa külades. Hiljem sõideti veel Karjalasse.<sup>13</sup> Ekspeditsiooni korraldas ENSV Teaduste Akadeemia ja selle juht oli Karin Mark, tunnustatud teadlane, kes uuris soome-ugri rahvaste füüsilist antropoloogiat.<sup>14</sup> Kaasa võeti ka etnograafid Viires ja Peterson. Sõideti Teaduste Akadeemia väikebussiga UAZ-450. Leningradis kohtuti Nikolai Tšeboksaroviga, väga mõjuka nõukogude etnograafiga, kes muuseas kureeris Baltimaade kolleege ja kellelt Karin Mark ning tema kaudu kogu ekspeditsioon said ilmselt väärtuslikku akadeemilist tuge.

TA Ajaloo Instituudi arheoloogia osakonna etnograafia sektoris töötav Ants Viires tegeles tollal eeskätt talurahva veovahendite uurimisega. Suhteliselt arhailine vepsa materjal pakkus talle huvi. Kunstnikuna oli kaasas Evi Tihemets, Viirese elukaaslane (aastast 1968 abikaasa, vt Merila 2014: 31–33). Etnograafiamuuseumi direktor Aleksei Peterson uuris sel perioodil põhiliselt vanu Eesti taluehitisi ning ühines ekspeditsiooniga pigem üldisest huvist. Vepsamaal polnud keegi neist varem viibinud.

Reisi esimesel etapil oli eestlaste baaslaagriks Sodjärve (Sidorovo) külastu Boksitogorski rajoonis, teisel etapil Järvede (Ozjora) külastu Podporožje rajoonis. Autoaga ühest rajoonist teise ei pääsenud, selleks tuli teha pikk ring. Viires, Tihemets ja Peterson võtsid selle asemel ette viiepäevase (umbes 80 km) jalgsimatka läbi väikeste ja kõrvaliste vepsa külade ning ühinesid seejärel taas ekspeditsiooni põhiosaga.

Petersonile avaldas vepsa külades nähtu niivõrd innustavat mõju, et ta naasis juba järgmisel suvel filmikaameraga. Esimeselt Vepsa-reisilt naasnud, jagas Peterson muljeid ajalehes Edasi. Teda võlus eeskätt arhailisus.

*Eks etnograafidele see reis kõige enam pakkunudki. Esmakordselt nägin kasutusel olevaid karuükkeid, pealegi veel traktori järel. Olid ainult rohmakamad ja tugevamad kui need, mida meil muuseumikogudes võib näha. [...] Et järvedes kalu jätkub, siis pole kurje keelde-käske piiramas ja püüinistest on kasutusel nii võrgud kui ka mõrrad ja ahingud. Nägime väga vanu kalapüügiiristu, huvitavaid tõkkepüüniseid, mis ehitatakse jõgede suudmesse. On andmeid, et neid on kasutatud ka meil. (Vajakas 1965)*

1965. aasta uurimisretke tulemusena laekus etnograafiamuuseumi kogusse 16 eset (B 55:1–15, B 57:2)<sup>15</sup> ja 135 fotot, autoriks A. Peterson (Fk 1427:1–135). Viirese fotod

[13] Vepsamaalt lahkuti 26. juunil. Ekspeditsiooni Karjala osa artiklis ei käsitleta.

[14] Ekspeditsiooni isikkoosseisu kuulusid füüsilistest antropoloogidest veel laborant Herta Juur ja üliõpilane Aini Virma. Bussijuhiks oli Lembit Moorus.

[15] Peakataloog B2, lk 164–171, 203.

ja välitööpäevik ning Evi Tihemetsa joonised läksid TA Ajaloo Instituudi arhiivi.<sup>16</sup> Tulemuste hulka võib vast arvata ka Viirese põhjaliku saksakeelse retsensiooni Vladimir Pimenovi 1965. aastal ilmunud monograafia *Vepsõ. Otšerki etnitšeskoj istorii i genezisa kul'turõ* ajakirjas Sovetskoje finno-ugrovedenije (1, 1966). Vepsamaad väisamata ta seda vaevalt kirjutanuks. Pimenovi raamat, mis peamiselt tegeles vepslaste etnogeneesiga, on siinses kontekstis oluline. Seda luges hoolikalt ka Peterson. Ta leidis, et Pimenov toetub peamiselt arheoloogia ja folkloristika andmetele ning tema käsitlus vepslaste materiaalsest kultuurist jääb pinnapealseks (Peterson 1970a: 14). Peterson nägi siin oma nišši ja tegeles vepslaste uurimisega aastaid.

Augustis 1965 toimus Helsingis II rahvusvaheline fennougristide kongress, millest võtsid osa ka Eesti etnograafid, sh Peterson, kes pidas ettekande eesti rehetoa umbahjust. Viirest ülemused Helsingisse ei lubanud. Peamise põhjusena toodi ette tema „sassiläinud perekonnaelu, mis ei olnud tõsisele nõukogude teadlasele sünnis.“ (Viires 2011: 130, vt ka 123–124 ja Merila 2014: 31–33)<sup>17</sup> Viirese ettekande saksakeelne tekst läänemeresoome rahvaste maismaaliikluse ajalooost kongressi kogumikus siiski avaldati. Sissejuhatuses ütleb ta muuseas, et on käinud uurimisreisil ka vepslaste juures (Viires 1968: 383). Hiljem Viires enam Vepsamaale ja vepslaste uurimise juurde tagasi ei pöördunud.

Ekspeditsiooni juhilt Karin Markilt ilmus kongressi kogumikus koguni kaks artiklit, teine neist kahasse Nikolai Tšeboksaroviga. 1965. aasta Vepsa välitöö leiab äramärkimist esimeses (Mark 1968: 59). Niisiis jõudsid ekspeditsiooni tulemused üsna operatiivselt teaduslikku käibesse.

Helsingis olid kohal juba mainitud T. Vuorela, N. Valonen, K. Vilku ja muidugi ka H. Moora. Viimane pidas ühe neljast plenaarettekandest – „Eestlaste ja naaberrahvaste põlluharimise varasemast ajalooost“, milles jälgis üksikasjalikult põllundustehnika arenemist ja mis oli üks „tuumakamaid kogu kongressil“. Lidia Feoktistova Moskvast andis ülevaate adra rahvapärastest nimetustest eesti keeles ja Kustaa Vilku rääkis soome adratüüpidest. (Hallap, Tedre 1965: 698, 700–701) Aleksei Peterson kuulab neid ettekandeid ilmselt hoolega. Järgmise kongressi ajaks esitas ta oma, vepsa välitöökogemusele rajaneva nägemuse harkadra kujunemisloost (Peterson 1970b).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et suurel rahvusvahelisel teadusüritusel oli Eesti fennougristidele, sealhulgas etnograafidele kindlasti innustav mõju. Nähti ära, et soome-ugri rahvad ja keeled pakuvad huvi ka välismaalastele, eeskätt muidugi soomlastele ja ungarlastele. Välismaalasi aga reeglina Nõukogude Liitu välitöödele ei lubatud. Eestlastel oli niisiis eelis ja nad kasutasid selle järgnevatel aastakümnetel ära.

Teine artiklis vaadeldav uurimisretk, etnograafiamuuseumi esimene iseseisev ekspeditsioon Vepsamaale leidis aset 30. maist 20. juunini 1966. Mõnda kahekesi –

[16] Nüüdseks on needki jõudnud ERMi. Tollasele päevikule tuginedes annab Viires sellest reisist ülevaate ka oma mälestusteraamatus (2011: 125–128).

[17] Välismaale, eriti kapitalistlikesse riikidesse pääsemiseks tuli nõukogude kodanikel teatavasti edukalt läbida põhjalik eelkontroll. Sellist reisi peeti tollal prestiižseks ja tajuti privileegina.

direktor Aleksei Peterson ning vaneminsener Toivo Pedak.<sup>18</sup> Transpordivahendiks oli külgkorviga mootorratas K-750. Viibiti Boksitogorski rajooni vepsa külades. Retke peamiseks eesmärgiks oli alepõllunduse filmimine. Ekspeditsiooni tulemusena saadi 1800 meetrit<sup>19</sup> toorfilmi, kogudesse anti üle kolm eset (B 58:2–4)<sup>20</sup> ja 274 fotot, autoriks T. Pedak (Fk 1474:1–274) (Linnus 1967: 341–342). Välitöö käigust annab üsna põhjaliku ülevaate Petersoni peetud päevik (TAp 573).

Sügise saabudes ilmus ekspeditsioonist Edasis etnograafiamuuseumi osakonnajuhataja Arved Lutsu treitud nupuke (Luts 1966). 20. septembril 1966 osales Peterson Eesti Televisiooni otseülekandes (Soome saade) „Uurimisreisid soome-ugri hõimude juurde“ (ERMi arhiiv 1/1/225, leht 32; Linnus 1967: 347). Saade pole kahjuks säilinud.



Ekspeditsiooni mootorratas on upitatud kitsarööpmelisele rongile. Zaborje, Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Toivo Pedak 1966. ERM Fk 1474:249

Kolmas artiklis vaadeldav ekspeditsioon toimus 21. augustist 20. septembrini 1967. Seekord võeti töö laiemalt ette ning mindi suurema seltskonnaga. Ekspeditsiooni juht oli muidugi Peterson. Filmimehe ja fotograafina oli kaasas Toivo Pedak, kunstnikuna Lembit Lepp ning üldise abijõuna etnograafiaüliõpilased Lembit Võime ja Hugo Puss. Taas käidi Boksitogorski rajooni vepsa külades, enamasti juba tuttavais

[18] Hiljem ühinesid nendega Vepsamaal Tanel Moora (Harri Moora poeg) ja veel üks mees, kuid nemad ei kuulunud ametlikult ekspeditsiooni koosseisu.

[19] Ajaliselt vastas 300 meetrit 35 mm filmi (üks karp) 10 minutile. Ilmutamisel võis selguda, et osa filmi pole välja tulnud. Hilisematel andmetel oli selle ekspeditsiooni saagiks 900 m filmi (vt Peterson 1982: 5–6).

[20] Peakataloog B2, lk 208–211.

paigus. Ekspeditsiooni peamine transpordivahend oli külgkorviga mootorratas K-750, aga mõned inimesed sõitsid Vepsamaale ja tagasi rongiga. Minki sügisel, sest taheti salvestada viljalõikust ja rehepeksu. Pedak ja Võime tegid lõpuks lisaks päevakese välitööd kunagises eestlaste asunduses Nikolskojes.

Ekspeditsiooni tulemusena laekusid muuseumikogudesse Lepa joonised (EJ 279: 1–83), Pedaku ja Võime fotod (Fk 1580: 1–351),<sup>21</sup> 72 eset (B 60: 1–72)<sup>22</sup> ja 4000 m toorfilmi<sup>23</sup> sügisestest põllutöödest ning käsitöötehnikaist (Linnus 1968: 357–358). Päevikut peeti seekord kollektiivselt (TAp 565, autoriteks T. Pedak, L. Lepp, L. Võime, H. Puss).<sup>24</sup> Hugo Pussil valmis selle ning hiljem veel individuaalselt tehtud välitöö põhjal diplomitöö „Puutöö lõunavepslastel“ (Tartu 1969, 127 lk). Lisaks andis ta muuseumile üle pea 200-leheküljelise etnograafilise kirjelduse Vepsamaast (EA 118, 1965–1968. Lk 126–325).

Septembri lõpus ilmus ekspeditsioonist lühike informatsioon ajalehes Sirp ja Vasar, autoriks L. Lepp (Lepp 1967).

2.–6. aprillini 1968 ilmus samast ekspeditsioonist ajalehes Edasi viieosaline järje- jutt pealkirjaga „Vepsa päevik“. Autoreiks on lõpus märgitud Toivo Pedak, Lembit Lepp, Hugo Puss ja Lembit Võime. Viimase sõnul pani teksti kollektiivse välitöö- päeviku põhjal kokku põhiliselt tema (Võime 2017). Artikli toimetusepoolses ees- sõnas seostatakse järje- jutt 1970. aastal Tallinnas toimuva ülemaailmse fennoug- ristide kongressiga, rõhutatakse tulevase suurürituse tähtsust ja räägitakse Tartu etnograafiamuuseumi rollist soome-ugri rahvaste uurimisel. Välitööpäevikut ei avaldatud üks ühele. Sellest esitati ilmselt huvitavamaks peetud väljavõtteid. Li- saks sisaldab järje- jutt lõike, mida välitööpäevikus pole.

Neljas artiklis vaadeldud uurimisreis leidis aset 10. juulist 1. augustini 1968. Li- saks ekspeditsioonijuhile Petersonile oli seekordki kaasas filmimees Toivo Pedak, peale selle veel fotograaf Vello Kutsar ja kunstnik Erika Järvekülg (aastast 1972 Pedak). Taas sõideti Boksitogorski rajooni, põhiliselt käidud kohtadesse. Taas oli transpordivahendiks külgkorviga mootorratas. Vepsamaale ja tagasi sõitis osa ini- mesi rongiga nagu eelmiselgi korral.

Tulemuseks oli 29 eset (B 63:1–29),<sup>25</sup> umbes 2500 meetrit filmi sügisestest põllu- töödest ja muust (Linnus 1969: 383), lisaks Erika Järvekülje joonised (EJ 283: 1–50) ja Vello Kutsari fotod (Fk 1581: 235–519). Päevikut peeti kollektiivselt (TAp 574, autorid T. Pedak, V. Kutsar, E. Järvekülg).

Viies ja viimane siin käsitletud ekspeditsioon toimus 28. augustist 12. septembri- ni 1969. Juhiks oli ikka Peterson, filmimeheks Toivo Pedak, fotograafiks Vello Kut- sar, kunstnikeks Erika Järvekülg ja Ene Ammer (üliõpilane). Seekord sõideti muu-

[21] Fk 1580: 1–302 pildistas T. Pedak, 303–351 L. Võime.

[22] Peakataloog B2, lk 244–290.

[23] Teistel andmetel 3000 m (vt Lepp 1967).

[24] Sellel ja järgnevatel siin vaadeldavatel ekspeditsioonidel ei soovinud Peterson ilmselt ise päevikut kirjutada ega osalenud isegi kollektiivses päevikupidamises. Ta pani selle kohus- tuse oma meeskonnale ja jälgis selle täitmist (Võime 2017). Kollektiivses päevikupidamises puudus intiimsus – sissekanded olid kohe kõigile näha ja see mõjutas ilmselt ka nende sisu. Päevikupidamine muutus seltskondlikuks tegevuseks, milles inimesed osalesid erineva in- nuga.

[25] Peakataloog B2, lk 317–332.

seumile hangitud uhiuue väikebussiga UAZ-452 ning kaasas oli bussijuht Artur Treial. Mindi Boksitogorski rajooni lõunavepsa küladesse, kus varem polnud viibitud. Lõpuks uuriti põgusalt ka Turandino karjalasi. Ekspeditsiooni tööd pärssisid sügissajud.



Ekspeditsiooni liikmed poseerivad oma bussi taustal (vasakult): Toivo Pedak, Erika Järvekülg, J. M. Gavrilov ja V. J. Gavrilova (kohalikud elanikud), Ene Ammer, Aleksei Peterson, Artur Treial, Rostan, Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Vello Kutsar 1969. ERM Fk 1581:123

Ekspeditsioon tulemusena koguti 35 vepsa eset (B 66:1–35),<sup>26</sup> lisaks Vello Kutsari fotod (Fk 1581:1–234, 521–532), Erika Järvekülje (EJ 292:25–51) ja Ene Ammeri (EJ 293:1–72) joonised ning film (ehituste ja külade vaated). Päevik oli taas kollektiivne (TAp 575, autorid T. Pedak, V. Kutsar, E. Järvekülg, E. Ammer, A. Treial).

## Ekspeditsioonide logistika ja olme<sup>27</sup>

1960. aastate Lõuna-Vepsamaa ehk suurimaks probleemiks olid kehvad teed. Ühelt poolt oli kehv ühendus muu maailmaga. Selle suhtelise isoleerituse tõttu lõunavepsa külad nii arhailisena säilinud olidki. Teisalt olid viletsad ka küladevahelised teed. Lõuna-Vepsamaa tagasihoidlik teedevõrk pärines valdavalt autotranspordieelsest ajast. Jalgsi ja hobusega pääses ikka läbi, kui mitte vankriga, siis reega, mida

[26] Peakataloog B2, lk 380–400.

[27] Järgnevad lõigud kuni „Ekspeditsioonide teaduslike tulemusteni“ põhinevad eeskätt välitööpäevikutel (Viires 1965 ja TAp 565, 573, 574 ja 575.)

kasutati sageli ka lumevabal ajal. Liiguti ka ratsa, vahel kasutati koormahobuseid. Üle soode oli mõnes kohas rajatud palkteid. Autotranspordile tuli seda teedevõrku alles kohandama hakata. Ühismajanditel olid mõned veoautod ja traktorid, mis kuival ajal pääsesid läbi, märjal ajal lõhkusid aga teed sedavõrd ära, et raske oli liikuda isegi hobuveokitel. Kaugematesse küladesse veoautode ja traktoritega ei pääsenudki või kui, siis talvel. Sõiduautosid tollastes lõunavepsa külades polnud.

Eesti etnograafidele tähendasid Lõuna-Vepsamaa teed pidevat logistilist väljakutset. 1965. aastal murti Sodjärvele välja Teaduste Akadeemia bussiga, millel oli neljarattavedu. Aastail 1966–1968 käidi Vepsamaal külgkorviga mootorrattaga K-750. See oli hädalahendus. Eestist kohalesõit oli kaunis pikk ja vaevaline, nõudes reisijatelt füüsilist sitkust ja kannatlikkust. Isegi maanteed, mis viisid viimaste suuremate asulateni enne lõunavepsa külasid, olid paiguti väga viletsad, aga neid parandati aastate jooksul. Leningradi-Vologda raudtee ääres paikneva Zaborje ja vepsa külade vahele jäi mõnikümmend kilomeetrit iseäranis kehva teed. See vahe-maa õnnestus läbida metsa väljaveoks ehitatud kitsarööpmelise raudtee abil. Mootorratas upitati platvormvagunile ja loksuti tasapisi läbi lõunavepslasi muust maailmast eraldavate metsade ja soode.

Külade vahel liikumiseks oli mootorrattast vaja. Filmimiseks tarvitav varustus kaalus oma poolsada kilo ning seljas seda kaugele tassida ei jaksatud. Mootorrattaga pidi sõitma vähemalt kahekesi, sest üks inimene seda poriaugust välja lükata ei suutnud. Mutta kinni jäämine oli aga tavaline. Pahatihti ülekoormatud nõukogude tehnika lagunes kehvadel teedel kiiresti ja vajas sageli remonti. Igale poole ei pääsenud ka mootorrattaga. Sellistel juhtudel liiguti hobusega või jalgsi. Vahel pakkusid küüti ka sovhoosi veoautod ja traktorid. Mõnel juhul kasutati paati. Jõed ja järved olid metsavööndi vanimad liiklussooned.

1969. aastal oli ekspeditsiooni kasutuses muuseumile soetatud väikebuss ühes järelkäruga kogutavate esemete kojuveoks. Varem oli hangitud asju Eestisse saadetud enamasti postiga. Ehkki buss oli uhiuus, vajas ta siiski ajuti remontimist. Sügisse porri takerduti korduvalt.

Etnograafidel oli Vepsamaal ikka üks koht, kus nad pikemalt paigal olid ja kust väljasõite sooritati – ekspeditsiooni baaslaager. Aastail 1965–1968 oli selleks Lõuna-Vepsamaal Sodjärvi (Sidorovo), 1969. aastal Arskaht (Radogoštš). Sodjärvel, mida eestlased korduvalt nimetasid Lõuna-Vepsamaa mitteametlikuks pealinnaks, elati tavaliselt kooli internaadis. Käidi ju põhiliselt suvekuudel, koolivaheajal, nagu nõukogude etnograafias reegliski (vt Dragadze 1978: 66). Teel Vepsamaale ja tagasi ning pikematel väljasõitudel baaslaagrist ööbiti inimeste pool kodus või tühjalt seisvates majades, mille kohalikud võimuesindajad (esimehed, direktorid, brigadirid) eestlaste käsutusse andsid. Telk oli ka vahel kaasas, kuid seda kasutati harva.

Pikkadel sõitudel Vepsamaale ja tagasi kinnitati keha enamasti sööklates, kui neid oli. Külades sööklaid polnud, aga vepslased olid üldiselt külalislahked ja paar etnograafi sai sageli sõõnuks sellest, millega informandid neid kostitasid. Vahel pakuti söögi kõrvale ka viina ja õlut. Väikeste külapoodide toidukaubaga varustus oli üsna kehv, aga väiksem reisiseltskond sealt ikka üht-teist sai. Üksikutel juhtudel osteti toidu- ja joogikraami ka eraisikutelt. Reaalset toidulisa andsid kalapüük ja seenelkäigud.

Söödi seda, mida oli, mis kätte sattus ja kui aega sai. Töö oli esmatähtis, vähemalt Petersoni arvates. Kui seltskond oli suurem, siis moodustusid ebamäärased köögitoimkonnad – kel aega oli, tegeles toiduvalmistamisega.

Rahvarohkematel ekspeditsioonidel tekkis päris lõbus seltskonnaelu. Õhtuti võeti sageli napsi, käidi saunas, visati nalja, aasiti vastastikku. Tihti käidi külaklubis kinos ja tantsimas. Kollektiivsed välitööd olid nõukogude ja ka tolleaegses Eesti etnograafias üldiseks reegliks (vt Dragadze 1978: 66).

1965. aastal oli Eesti etnograafide väikese salga juhiks Ants Viires kui vanim ja kogenuim. Petersoni mäletab Evi Tihemets sellelt reisilt hea ja abivalmis kaaslane, tubli esemete otsija ja tassijana (2015). 1966. aastast alates oli Aleksei Petersoni ekspeditsioonide vaieldamatu juht, keda kollektiivsetes päevikutes tituleeritakse „pealikuks“ ja „šefiks“. Tema jagas ülesandeid, organiseeris ja kamandas. Aga neljal siin vaadeldud reisil osales ka Toivo Pedak. Filmiooperaatori ja muidu tehnikamehena oli ta asendamatu ning tema Vepsamaa kogemus võrdus peaaegu Petersoni omaga. Päevikuist paistab, et ta suhtus Petersoni liidrirolli kerge irooniaga ja lubas endale mõningat isepäisust. Kahe mehe vahel oli veidi võistlemist, kes on arukam, osavam ja tugevam (Võime 2017). Aga üldiselt oli Pedak usaldusväärne ja kohusetundlik reisikaaslane. Ega teda muidu aina uuesti kaasa ei võetud. Vene keelt oskas Pedak kehvasti, aga tema asi polnudki mitte niivõrd rääkida kui teha.

Kahel viimasel ekspeditsioonil oli kaasas ka naine. Lõuna-Eesti talupojaperes üles kasvanud Petersonil oli küllaltki traditsiooniline ja patriarhaalne arusaam meeste ja naiste rollist ning töödest. Toiduvalmistamine ja koristamine oli tema arvates pigem naiste pärusmaa, masinate ja paatidega tegelemine aga meeste asi.

*Kui kiiresti libiseb paat sõudjate käes, olgugi et liigume vastuvoolu. Aga meeste haiged pead ootavad parandamist (õlut vast leidub veel kusagil purgi põhjas) ja nende pärast juba tasub käsi liigutada. Nüüd aitan ka mina kaasa, kuigi see polevat naistetöö (Aleksei jaotusplaani järgi). Kalatõkkeid nagu polekski enam – nii jõudsalt ja oskuslikult läheb nende ületamine. Vesiroose ma enam ei võta, sest teen ju meestetööd. (Erika Järvekül, 23. juuni 1968, TAp 574)*



Ekspeditsiooni liikmed Fjodor Ossipovi juures toidulaua taga. Istuvad (vasakult) Hugo Puss, Lembit Lepp, Aleksei Peterson, majaperemees, Toivo Pedak, Lembit Võime. Sodjärvi (Sidorovo), Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Toivo Pedak 1967. ERM Fk 1580:228



Üldiselt saadi hakkama. Mehedki tegid vajadusel süüa ja nõelusid isegi oma riideid. Matka värk.

Etnograafid üritasid oma tööd võimalikult ratsionaalselt organiseerida, leppides inimestega visiidid sageli enne kokku. Samas oldi ka oportunistid. Etnograaf pidi võimaluse avanedes alati tööks valmis olema. Vihma korral leiti endile tegevust siseruumides, tehti intervjuusid, jooniseid ja kui võimalik, siis ka pilti. Tuuseldati pööningul, otsides vanu esemeid, korrastati märkmeid, peeti päevikut.

## Suhted kohalike võimudega

Leningradi oblasti tagamaadel liikus võõraid harva. Nad hakkasid kergesti silma ja tekitasid kohalikes võimuesindajates umbusku. Juba 1930. aastail alguse saanud paranoiline valvsus spioonide suhtes polnud 1960ndail veel kadunud. Kahtluste hajutamiseks pidi sissesõitnuil olema mingi legitiimne roll, mida sai kaasasolevate dokumentidega tõestada. Kui sai selgeks, et tegemist on teadlastega vennasvabariigist Nõukogude Eestist, siis aidati nende tegevusele võimaluste piires kaasa. Teadust tuli ju toetada. Ajastu vaim väärtustas uurijaid ja ekspeditsioone kõrgelt (vt Kaljundi 2018: 103).

Esmalt pidi oma paberitega (ENSV Teaduste Akadeemialt, ENSV Kultuuriministeeriumilt) minema rajooni parteikomiteesse. Peterson kuulus ka ise kommunistliku parteisse ja vormiliselt tähendas see talle suhtlemist seltsimeestega. Tegemist oli eeskätt viisakusvisiitidega. Etnograafid soovisid tegutseda kohalike ülemuste „valdustes“ ja enesest teatamata jätmist oleks pahaks pandud. Kui dokumendid korras, polnud loa saamine tegelikult probleem. Vaja oli lihtsalt „kooskõlastada“. Rajooni tasandilt liikus heakskiit allapoole, majandijuhtide ja külanõukogu esimeesteni. Lisaks saadi rajoonikomiteest autoriteetset infot kohalike olude kohta.

Sodjärvel oli Eesti teadlaste mõjukaimaks kontaktiks kolhoosi Družba esimees, hilisem sovhoosidirektor Aleksei Mihhailovitš Mihailenko.

*Kolhoos „Družba“ kontoris võttis esimees Mihailenko meid lahkesti vastu. Üks väheseid venelasi kohapeal, Smolenski kandist pärit. Näib olevat kohalik isevalitseja, kes jagas käske ja korraldusi nagu käisest. [...] Esimees ise pidi sõitma õhtupooles Boksitogorskisse rajooni suvepeole. Pärast tema lahkumist vajus kõik kuidagi lõdvemaks. (Ants Viires, 12. juuni 1965)*

Väga kasulikuks kontaktiks oli ka Sodjärve 8-klassilise kooli direktor Vladimir Stepanovitš. Tema kaudu saadi öömaja kooli internaadis. Nende meestega hoiti aastaid sooje suhteid, käidi koos kalal, võeti viina, aidati omalt poolt, kus võimalik. Näiteks pildistati kevadist koolilõpetamist ja 1. septembri üritusi.<sup>28</sup> 1967. aastal pidasid Peterson ja Puss Sodjärve koolis ettekande etnograafiast, tutvustasid oma eesmärke ja tegevust.

Edasi tulid juba väiksemad ülemused: majandi brigadirid, külanõukogu esimehed. Nemad aitasid vajadusel ja võimalusel leida transporti ning öömaja.

[28] Võimalik, et neid fotosid jagati järgnevatel aastatel ka asjaosalistega Vepsamaal.

## Vepslased ja eestlased – suhted ja suhtumised

Kolkakülades, kuhu etnograafid sattusid esmakordselt, suhtuti neisse algul sageli suure umbusuga. Kardeti võõraid, peljati pildistamist, peideti end majadesse, pandi ukсед lukku, nõuti näha tulijate dokumente. Paljugi, kes võib ringi hulkuda! Etnograafide tööd-tegemised jäid tihti esmapilgul arusaamatuks. Esimesel retkel peeti eestlasi Petersoni nokamütsi tõttu korraks Saksa spioonideks. Tuli seletusi anda. (Tihemets 2015)

*Küla juures nägime kartulipanijaid harkadraga, tahtsime pildistada, kuid kündja peitis enda mäe taha ja varsti tuli üks naine teiste saatel kurjustama, et te olete vist ameeriklased, uitate ringi, tulge tööle. Äge sõnavahetus, taganesime auga, kuid fotot tegemata. (Ants Viires, Särgärv (Sjargozero), 19. juuni 1965)*

*Paar naist, kes meile vastu juhtusid, olid väga ära hirmunud ja katsusid kui majja luku ning riivi taha said. (Toivo Pedak, Kortlaht (Kortalõ), 24. juuli 1968, TAp 574)*

Kui tuttavaks saadi, siis oli rahvas reeglina väga sõbralik ja külalislahke. Pakuti süüa, juua ja vahel ka öömaja, lubati sauna vihtlema ja pesema. Vepsa ja eesti keel on küllaltki lähedased ja kui vepslased selle avastasid, siis otsiti sageli ühiseid sõnu, tunti keelesugulusest lõbu ja vennastuti. Mõnel juhul koheldi eestlasi „nagu vanu sugulasi“ (Tihemets 2015).

Etnograafide tehnika – filmi- ja fotokaamerad ning magnetofonid tekitasid külates elevust ja huvi.

*Meie suureks heameeleks saame siin [Krasnõi Boris] majas kolm eite nõusse tšastuškasid laulma. Suur vaimustus võttis maad, kui lasksime eitedele nende laulud sealsamas läbi raadio tagasi. Ei jõutud ära imestada meie tarkust! (Lepp jt 1968, 2. aprill)*

Sageli paluti pildistamist ja üldjuhul tulid uurijad soovijaile vastu. Vepsa külad olid tollal veel lapsi täis ning tihti saatsid nad eestlasi rõõmsa salgana ning osutasid vahel väikeseid teeneid.

Välitööpäevikuist tuleb välja, et vepslased on üldiselt vaiksed ja töökad. Palju käidi metsas (kalal, seenel, marjul, heinal). Etnograafidega juttu ajada polnud inimestel alati aega, aga kui see nende enda töid-tegemisi otseselt ei seganud, oldi üldiselt abivalmid. Vahel abistasid eestlased kohalikke ka omalt poolt. See aitas luua vastastikust mõistmist.

Pühade puhul jõid vepslased päevade kaupa, eriti meessoost elanikkond. See takistas oluliselt etnograafide tööd, sest purjus meestelt usaldusväärset infot ei saadud. Nood pakkusid muudkui viina ja omatehtud õlut, norisid fotografeerimist ja ajasid niisama tühja lori.

Aastaid järjest samades paikades käies sugenesid tasapisi head tutvused ja sõprussidemed. Sodjärvel said eestlastest omainimesed. Nad osalesid aktiivselt klubis toimuvatel pidudel, käisid vanadel tuttavatel külas, parandasid elanike raadioid ja paadimootoreid. Eesti noormeeste ja kohalike noorikute vahel tuli ette ka romantilisi suhteid.

1968. aasta ekspeditsiooni ajal kutsuti Peterson osa võtma Sodjärve küla seltsimeheliikust kohtust, mäletatavasti mitte süüalusena (Pedak 2018). Tähendab, peeti lugu, usaldati.

Püstitatud uurimisküsimustest lähtudes läksid Eesti etnograafid vepsa külladesse otsima eeskätt vana ja arhailist. Ants Viires kiidab näiteks Rebagit (Rebov Konets): „Küla ise suurepärase, hästi vanapärase.“ (21. juuni 1965) Ja norib veidi keskvepsa alal asuva Ijavadi (Baharevo) kallal: „Külas siiski tunda tugevamat kaas-aegse tsivilisatsiooni mõju kui lõunapoolsetes küllades.“ (23. juuni 1965)

Arskahiti ümbruses tiirutanud Toivo Pedak kirjutab ilusast vaatest veelgi ilusamale küllale „nagu vanas muinasjutus.“ (31. august 1969, TAp 575)

Lepp ja teised näevad lõunavepsa küllarahvas „midagi muistse kogukonna taolist. Tuntakse end teatud määral ühtse perena ja üksteise eest vastutavaina.“ (1968, 2. aprill) Söömine käib küllades „vana kombe kohaselt, kauss keset lauda, igauks mõõdab sealt lusikaga suhu.“ (1968, 5. aprill)

Rahvateadlasi võlusid karuäkked, lohistid ja reed, millega sõideti ka suvel; lapsed, kes maiustasid küllaservas kasemähaga; viljakoristus sirpidega ja muu see-sugune. Päevikuid lugedes jääb mulje, et Lõuna-Vepsamaa oli Eesti etnograafidele justkui mingi vabaõhumuuseum, aken mitte üksnes vepslaste, vaid võrdluste ja paralleelide kaudu ka eestlaste endi minevikku.

Siragusa ja Arukask on uurinud Petersoni 1970. aastail Vologda oblastis (Päžari ja Pondali küllastus) tehtud välitööid (2017: 76–78, 81–87). Nad küll tunnustavad tema saavutusi esemete kogumisel, kuid heidavad samas ette, et Petersoni jaoks olid „asjad palju olulisemad kui inimesed“. Viimastes nägi ta nende sõnul eeskätt „esemete omanikke ja potentsiaalseid loovutajaid“ (lk 86). Tõepoolest, Peterson oli väga eesmärgile pühendunud ning tema eesmärgiks, nagu öeldud, oli materiaalse talurahvakultuuri kogumine ja uurimine omaaegse Eesti ja Nõukogude etnograafia kontekstis (etnogenees, etniline ajalugu, kultuurisuhted). Petersoni ja teisi tollaseid etnograafe huvitasid eeskätt rahvad ja nende ajalugu, mitte niivõrd üksikisikud. Pole mõtet neid selles süüdistada ja tänaste uurijatega (endaga) võrreldes halba valgusse seada. Nad tegutsesid teises aegruumis ja nende lähenemine ja uurimisküsimused erinesid praegustest. Inimesed, peamiselt vanemad vepsalased, olid Petersonile eeskätt informandid, üks minevikku. See ei takistanud tal vepslastesse kui hõimurahvasse üldiselt sümpaatia ja lugupidamisega suhtumast ning mõnega neist pikaajalisi sõprusidemeid sõlmimast. 1960ndate teine pool ja 1970ndad võivad ka mõnevõrra erineda. 1970. aastateks olid vepsa välitööd Petersoni jaoks juba mõnes mõttes rutiiniks muutunud ja tema suhtumises võis ilmned pealiskaudsuse ja kärsituse märke, mida varem polnud.

Tollases Lõuna-Vepsamaas kippusid eestlased nägema mahajäänud provintsi, millele vaadati kultuurse linlase pilguga. Näiteks arvustatakse päevikuis korduvalt küllaklubides kohatud kohalikku tantsustiili.

Korduvalt mainitakse Lõuna-Vepsamaa suurt sarnasust Lõuna-Eestiga. Näiteks kirjutavad Lepp ja teised: „Maastik tuletas veidi meelde Lõuna-Eestit: väikesed mäekuplid, mille vahel sädelemas järveke või looklemas jõeke.“ (1968, 2. aprill)

Sangaste kihelkonnast pärinevale Petersonile oli see kokkulangevus esimesel reisil ilmselt oluline elamus. Mingis mõttes oleks ta justkui sattunud tagasi oma ruuaalsesse lapsepõlve. Ilmselt nägi Peterson Lõuna-Vepsamaad enda kui etnograafi ees avanenud haruldase võimalusena. Ta lausa pakatas teotahtest.

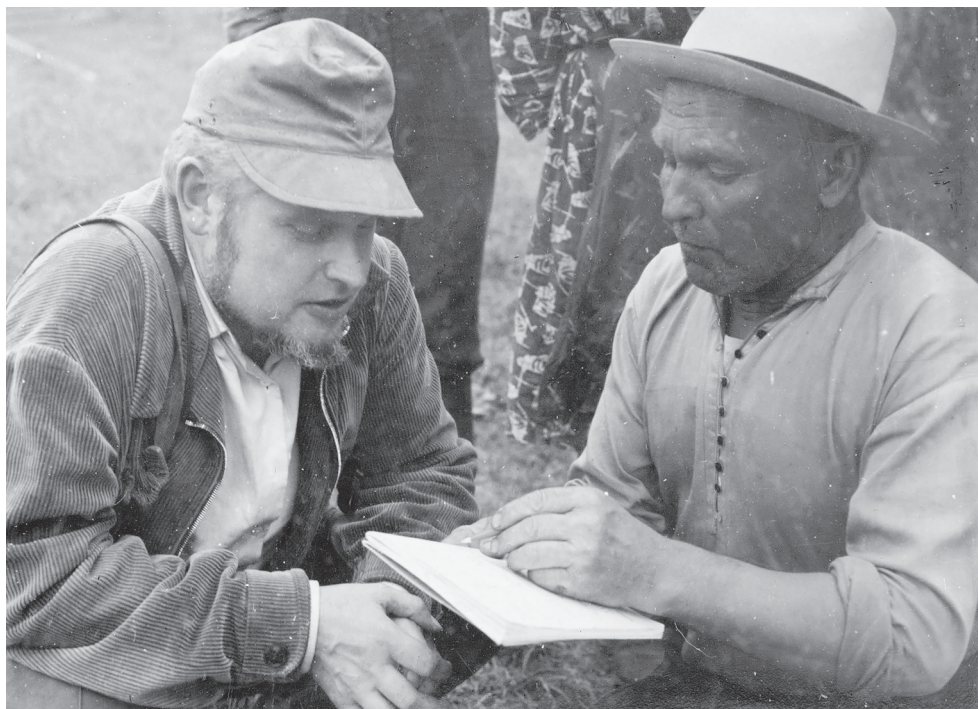
*Jah, pool aega ongi teel oldud. Algab teine pool. Raske on veel praegu kokkuvõtet teha, teeme seda hiljem, palju muljeid, kuid veel rohkem ikka tahaks teha, tundub, nagu ikka pole veel teinud maksimumi. (Aleksi Peterson, 10. juuni 1966; TAp 573)*

## Intervjuud

Kuna Eesti etnograafe huvitas eeskätt minevik, siis olid nende töövahendeiks pigem kõrvad kui silmad (vt Dragadze 1978: 66). Osalevast vaatlusest pole ju ajalukku kiikamisel suurt tolku. Kaasajaski huvitas neid põhiliselt selles säilinud minevik, arhaismid ning seda püüti muidugi ka visuaalselt salvestada, nagu allpool näeme. Informantideks otsiti niisiis vanemaid inimesi, kes mäletasid, kuidas varem oli ja elati. Ideaalseks jutukaaslaseks oli võimalikult vana, kuid samas selge mõistusega, kaine, intelligentne ning jutukas vepslane. Sagedamini mees kui naine, johtuvalt küsijate endi soost ja uuritavatest teemadest (transport, ehitised, põllumajandus). Vestlused võisid kesta tunde. Huvipakkuv informatsioon märgiti üles, kolmel viimasel käigul osaliselt lindistati. Juttu aeti segamini vene ja vepsa keeles. Etnograafid küsisid põhiliselt vene keeles, vähemasti algul, kuni nad polnud veel vepsa keelega harjunud. Vastused võisid olla nii vene kui vepsa keeles. „Meie nende rääkimisest algul aru ei saanud, kuid ekspeditsiooni lõpuks hakkasime väiksel orienteeruma“, meenutavad Lepp jt (1968, 5. aprill).

Üheks ukseks, kust vepsa keel vestlusse sisse tuli, olid esemete vepsakeelsed nimetused, mis etnograafe huvitasid, sest need olid tähtsad kultuurikontaktide ja etnogeneesi seisukohalt. Peamised küsitlejad-ethnograafid olid esimesel retkel Viires ja Peterson, edaspidi Peterson, kellele sekundeerisid Võime ja Puss. Viirese päevik (1965) sisaldab lisaks otsestele päevikumärkmetele veel 70 lehekülge märkmeid vepsa etnograafiast ja keelest. Samalaadseid kirjanekuid tegi tõenäoliselt iga kord ka Peterson. Muuseumis on säilinud aga vaid üks kaustik tema märkmetega 1968. aasta vepsa välitöödelt, kokku umbes 40 lehekülge. Andmeid enda salvestatud materjali kohta märkisid muidugi üles ka kunstnikud ja fotograafid. Etnograafilisse arhiivi (EA) on laekunud vaid H. Pussi eespool mainitud materjal. Peterson ja vähemal määral ka Viires kasutasid kogutut oma ettekannetes ja teadusartiklites. Magnetofonilindid on vähemasti osaliselt alles, kuid ERMil pole praegu tehnikat, mis võimaldaks neid kuulata.

1967. aastal tehti katse rajada ka lõunavepsa külates Eesti eeskujul korrespondentide võrk etnograafilise teabe kogumiseks. „Kohalike kooliõpetajate abil koostati tulevastele korrespondentidele küsimuskavad elamusisustuse ja elu-olu kohta.“ (Lepp jt 1968, 6. aprill) Teadaolevaid tulemusi sel algatusel polnud.



A. Peterson ja T. P. Smirnov arutavad *skird'*i (aun, kuhil) joonist. Lahta (Lahta), Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Toivo Pedak 1967. ERM Fk 1580:4

## Esemete kogumine

Esimesel kahel siin vaadeldud ekspeditsioonil polnud esemete kogumine eraldi eesmärk, ent üht-teist huvipakkuvat saadi kingitusena ning leiti hüljatud hoonetest. Peamiselt olid need tööriistad ja tohust tarbeesemed, ka mõned rõivad. Järgnevatel aastatel pöörati esemekogumisele tõsist tähelepanu ja oldi üsna edukad. Üle poole asjadest saadi kingitusena, ülejäänud osteti.<sup>29</sup> Paistab, et inimesed olid üsna kergesti valmis loovutama vanu tööriistu ja tarbeesemeid, mida enam (eriti) ei vajatud, aga rõivaste eest küsiti raha. Kodune kangakudumine oli väga töömahukas ja riiet peeti kalliks. Eks palju sõltus ka konkreetsest inimesest, tema iseloomust.

*Pildistasime, üks noorik aga kinkis käteräti. Sain vaevalt andmed kirja panna, kui tuli tema ämm ja tahtis käterätti tagasi, ilma rahata ei olevat võimalik anda. Külarahvas, eriti naised astusid vahele, asusid vanamutti hurjutama. Lõpuks oligi ikka nii, et saime käteräti.<sup>30</sup> (Aleksi Peterson, Krasnõi Bor, 14. juuni 1966, TAp 573)*

Sügisel 1967 väisati Krasnõi Bori kabelit.

[29] 1967. aastal kulutati esemete ostmiseks Vepsamaal 105 rubla, 1968. aastal 30 rubla ja 1969. aastal 45 rubla (Peakataloog B2, lk 244–290, 317–332, 380–400). 100 rubla oli tollal üsna kena kuupalk.

[30] Muuseumis sai see käterätt numbri B 58:3 (Peakataloog B2, lk 210).

*Siin me nägimegi seintel neid vanavanaemaageid tikanditega käterätikuid, mis meis silmahimu ja kogumiskirge äratasid. Kabelivaht, vanapoolne naine, ei keela neid meile. Rõõmustab, et saab kümme rubla lisaraha uute küünalde ostmiseks Tihvinist.*<sup>31</sup> (Lepp jt 1968, 3. aprill)

Üldiselt paistab, et mehed olid lahkema käega, naised aga mõtlesid praktilisemalt. Kõike, mis etnograafidele huvi pakkus, polnud vepslased valmis ära andma või isegi müüma. Neid asju siis joo-  
nistati ja pildistati.

Kogutud asjad legendeeriti ning pakiti transpordiks. Suur osa hangitud kraamist saadeti muuseumisse postiga. Väga suuri esemeid (adrad, vankrid, saanid) tollal veel ei kogutud, sest neid olnuks raske Eestisse vedada (vt Lepp jt 1968, 2. aprill). Kaugem eesmärk, mida algusest peale silmas peeti, oli aga traditsioonilise vepsa rahvakultuuri esinduslik esemeline ülevaade (vt Linnus 1970b: 245). Etnograafilistes esemetes nähti uurimisobjekte, mille analüüsimisel loodeti lahendada püstitatud uurimisküsimusi. Teisalt oli asjadel muidugi ka illustreeriv ja populariseeriv funktsioon – neid sai välja panna tulevastel näitustel.



Aleksei Peterson laseb Darja Nikandroval ostuaktile alla kirjutada. Sodjärvi (Sidorovo), Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Toivo Pedak 1967. ERM Fk 1580:187

## Fotografeerimine

Fotosid tehti kõigil siinkäsitletud ekspeditsioonidel. See oli suhteliselt kiire ja lihtne viis nähtu salvestamiseks. 1965. aastal pildistasid nii Viires kui Peterson. Hiljem oli ekspeditsioonidel alati kaasas eraldi fotograaf (Toivo Pedak, Vello Kutsar). Pildistati etnograafilisi esemeid, transpordivahendeid, hooneid ja nende detaile, tööriistu, külavaateid, aga ka kohalikke inimesi ja sündmusi, samuti üksteist ja oma välitöid, oma seiklust. Huvitas ikka pigem vana kui uus, aga paratamatult salvestas kaamera ka tollast aega ja kultuuri muutumist. Fotoaparaat polnud lõunavepsa külates päris tavaline asi ja tekitas kergelt elevust. Külapäuhadel oli fotograaf üldiselt teretunud – ikka jagus purjakil mehi, kes soovisid enda pildistamist. Nõukogude fototehnika oli, nagu ta oli, pilti võis rikkuda ka vilets film ja ilmutamisel tehtavad vead.

[31] Osteti neli rätti. Kogunumbrid B 60: 39–42.

Sadade neil ekspeditsioonidel tehtud ja kogusse vastu võetud mustvalgete fotode kvaliteet on seega kõikuv, vahel üsna vilets.

## Joonistamine

Kunstnik töötas sageli teistest eraldi, omas tempos. Ta joonistas etnograafilisi esemeid, elamuid ja nende detaile, vahel ka inimesi. Tema töö kattus niisiis osalt fotograafi omaga, aga jõudlus oli muidugi mitu korda väiksem. Samas on mõõtudega varustatud joonis mõnest esemest või hoonest reeglina palju informatiivsem kui foto. Põhiliselt täitis kunstnik ekspeditsiooni juhi antud ülesandeid, aga võis ilmutada ka isiklikku initsiatiivi, kui leidis midagi inspireerivat. Kunstniku tööülesannete hulka kuulus ka hoonete mõõtmine ja nende plaanide joonistamine. Seda tööd tegi ta reeglina abilisega. Vihma korral võis kunstnik istuda mõnes sõbralikus kodus või tühjas majas ning joonistada majatarbeid ja sisustust. Erika Pedaku (tollal Järvekülg) sõnul olid ekspeditsioonid üks peamisi põhjusi, miks ta kehva palga eest aastaid muuseumis töötas (Pedak 2018).

## Filmimine

Vanade ning eeldatavasti kiiresti kaduvate töövõtete ja kommete salvestamisel filmilindile oli aastail 1966–1969 toimunud lõunavepsa ekspeditsioonidel eriline koht.<sup>32</sup>

Väliuurimise käigus soovitas mäletatavasti kinoülesvõtteid kasutada juba jaanuaris 1957 Tartus aset leidnud TA etnograafide nõupidamine. Sama aasta detsembris toimunud ENSV TA presiidiumi istungi otsuses kinokaamerat otseselt ei mainita. Põhjuseks võis olla see, et filmi peeti Nõukogudemaal ideoloogilises plaanis väga oluliseks ning filmitegemist reglementeeriti üsna rangelt. Professionaalsel tasemel tehti filme vaid üksikutes, spetsiaalselt selleks loodud asutustes, mille oli vajalik tehnika ja personal ning mida ideoloogiliselt kontrolliti. Eesti NSV-s oli selliseks asutuseks Tallinnfilm. Muuseumitele polnud filmi tegemist tegelikult ette nähtud, aga see polnud ka otseselt keelatud. 1958. aasta suvel etnograafiamuuseumi direktoriks saanud Peterson oli igal juhul asjast huvitatud. Kontaktid Soome kolleegidega, eeskätt Niilo Valoneniga,<sup>33</sup> olid teda veennud, et mitmesuguste tööprotsesside salvestamiseks ja edasiandmiseks pole paremat vahendit kui film. Ka TRÜ Kinokabinet tegi folklorist Eduard Laugaste juhendamisel etnograafilisi filme.<sup>34</sup> Miks siis mitte ka etnograafiamuuseum?

[32] Filmist etnograafiamuuseumis vt Niglas, Toulouze 2010 ja Jääts 2016.

[33] Niilo Valonen oli aastail 1955–1961 Soome Rahvusmuuseumi etnograafia osakonna juhataja ning tema juhatusel vändati Kesk-Soomes ja Lapimaal terve rida etnograafilisi lühifilme (vt Niglas, Toulouze 2010: 94).

[34] „Kihnu saare pulmakombestik“ (1956), „Salu talus“ (1963). 1959. aastal filmis TRÜ Kino- ja Fotokabineti filmioperaator Vadjamaal keelejuhte, haulal itkemist ja külade olustiku (Ariste 1960: 215; Västriik 2005: 11).



Rehepeksu filmimine. Reht peksavad Darja Smirnova ja Stepan Smirnov. Filmib Toivo Pedak. Seina ääres seisavad (vasakult) Lembit Lepp, Hugo Puss ja Lembit Võime. Laht (Lahta), Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Toivo Pedak 1967. ERM Fk 1580:153

Vanemate töövõtete ja -protsesside jäädvustamist kinokaameraga alustati muuseumis aastal 1961. Esimest monteeritud ja helindatud filmi „Jäälune võrgupüük Audrus“ demonstreeriti edukalt Moskvast toimunud VII rahvusvahelisel antropoloogide ja etnoloogide kongressil 1964. aastal. See tähendas Petersoni filmialase tegevuse teatavat faktilist legaliseerimist ja julgustas ilmselt jätkama. Eesti Telefilmis valmis 1965. aastal keeleteadlase Eduard Vääri stsenaariumi alusel ja juhendamisel liivlasi tutvustav film „Liivi rannal“ (Linnus 1970b: 244). Seegi võis mõjuda innustavalt.

Etnograafiliste filmide tähtsusest oli juttu ka augustis 1965 Helsingis toimunud fennougriidide kongressil, kus Peterson mäletatavasti osales. Ungarlase L. Keszi-Kovácsi sõnul on film etnograafiale sama tähtis kui lingvistile helilint. Ta rõhutas tööprotsesside ja kombetalituste filmimise olulisust ning kavandas tsentraalse filmiarhiivi loomist Helsingis või Budapestis. (Hallap, Tedre 1965: 700) Samal ajal sündis mõte Eesti ja Soome ühisfilmist, teemaks soome-ugri rahvad. Koostöö esimeseks viljaks oli Lennart Meri „Veelinnu rahvas“ (Tallinnfilm, 1970), mille konsultantide seas on nimetatud ka Ants Viires ja Aleksei Peterson.

Teatav huvi soome-ugri rahvaste ja etnograafilise filmi vastu oli niisiis õhus ja kevadsuvel 1966 sõitsid A. Peterson ja T. Pedak muuseumi professionaalse 35 mm



kaameraga Konvas Vepsamaale. Esimese ekspeditsiooni peamine huviobjekt oli alepõllundus. Veel eelmisel aastal oli kolhoosis alepõldu tehtud ning Peterson tahtis seda muistset tegevusala kindlasti jäädvustada. Filmivarustust oli kaasas kokku oma 50 kilogrammi. Käe otsas või seljas seda kuigi kaugemale ei tassinud, lühemat maad aga vajadusel küll.

Alepõldu sel aastal enam ei tehtud. Inimesed, kes teadsid, kuidas see töö käib, olid aga alles, samuti vajalikud tööriistad. Visa organiseerimisega õnnestus Petersonil korraldada väike näitlik alepõletus ning alemaa harimine, mis hoolikalt salvestati.

Lisaks filmiti sel ja järgnevatel aastatel sirpidega viljakoristust, kootidega rehepeksu, heinategu, kartulipanekut, karja väljalaskmist ja kojutulekut, toiduvalmistamist, õlletegu, ahjus vihtlemist, pesupesemist, haabjaehitust, viisutegu, linaropsimist, värtnaga ketramist, aga ka külapäha Sodjärvel ning Peluši surnuaeda. Ja muidugi arvukalt külavaateid.

Filmivõtted polnud reeglina spontaansed, neid planeeriti hoolikalt, sest filmirulle oli alati napilt. Kuna kasutada olnud filmilindi tundlikkus oli madal, siis sai õues filmida ainult ereda valgusega ning sageli tuli edukaks filmivõtteks oodata pilve möödumist ja päikese väljatulekut. Sisevõteteks sätiti valgustus paika, enne kui kaamera surisema pandi. Näiteks purukate küpsetamise filmimine Sodjärvel:

*7.30 oli Jekaterina Krotjašova elamine muudetud peaaegu et väikeseks kinostuudioks. Mõned väikesed ettevalmistused ja vanaperenaine asus tööle. (Toivo Pedak, 3. september 1967, TAp 565)*

Petersoni, nagu öeldud, huvitas minevik, traditsiooniline talurahvakultuur ning seda tahtis ta näidata ka filmi vahendusel. Peale pressivale modernsusele viitavad märgid (elektripostid, traktorid, eterniitkatused) jäeti võimalusel kaadrist välja. Need rikkusid pilti. Peterson tegi etnograafilisi filme peaaegu samamoodi, nagu tehakse mängufilme, ainult et näitlejate asemel organiseeriti kohale külamehed ja -naised, võimalikult vanaaegsed riided seljas ja tööriistad käes. Tähtis oli esitada filmis kujutatav tööprotsess või muu tegevus võimalikult täpselt ja autentselt, puhastatult, teaduslikult. (Vt Peterson 1983; Jääts 2015)

Vepslased suhtusid filmimisse üldiselt sõbralikult, olid vastutulelikud. Näiteks külapäha salvestamine Sodjärvel:

*Algul arvasime, et probleemiks saab pildistamine ja filmimine. Tegelikkus näitas aga vastu- pidist. Vello oli teretulnud fotograaf, kellele tehti isegi teed pildistamiseks. [...] Kohale jõudis ka Toivo kaameraga, mille surin isegi ei häirinud vaikivat seltskonda. [...] Naised liikusid järve äärde. Nüüd oli sinna kogunenud ka küla noorem rahvas. Algas ikooni pesemine, mis oli üsna põhjalik, seda enam, et Vello palve peale pesti ikooni ka teist korda (ka nemad olid jäädvustamisest huvitatud). (Erika Järvekül, 21. juuli 1968, TAp 574)*

Sageli kõveraid teid pidi hangitud ja vahel säilivusaja ületanud filmilindi kvaliteedis ei saanud siiski kunagi kindel olla. Hiljem muuseumis filmi ilmutades võis selguda, et näha polegi suurt midagi. Aga entusiasm oli kõva. Muuseumidirektorina polnud Peterson kohustatud filmindusega tegelema, see oli üpris tülikas, kuid tema jaoks osa eneseteostusest, omamoodi hobi. 1966–1969 ja järgnevatel aastatel vepsa küla-

des filmitud materjalist pandi muuseumis hiljem kokku filmid „Ühest puutüvest õõnestatud vene valmistamine“ (1980) ja „Vepslased 20. sajandi algul“ (1981).<sup>35</sup>

## Ekspeditsioonide teaduslikud tulemused

Käsitletud ekspeditsioonide teaduslikud tulemused ilmusid järgnevate aastate ja aastakümnete jooksul peamiselt ettekannete, artiklite ja filmide kujul. Peamiseks vepslastega tegelevaks etnograafiks Eestis jäi Aleksei Peterson. Teiste (Ants Viires, Aino Voolmaa, Hugo Puss) panus jäi märksa napimaks.

Petersoni vahetult pärast vaadeldud ekspeditsioone avalikkuse ette jõudnud tööd on kõik ühel või teisel moel seotud 1970. aasta augustis Tallinnas toimunud III rahvusvahelise fennougristide kongressiga. See oli suursündmus, milleks Eestis valmistuti aastaid ning mis äratas Eesti ühiskonnas huvi soome-ugri rahvaste vastu. Teiste seas innustas kongress hõimurahvastega tegelema ka etnograafe.

Mainitud viieosaline järjeputt 1967. aasta lõunavepsa ekspeditsioonist ajalehes Edasi seostati mäletatavasti selle kongressiga. Tallinna kongressi logo ehtis ka etnograafiamuuseumi XXIV aastaraamatu esimest tiitellehte.<sup>36</sup> Raamatus sisalduv Petersoni artikkel vepsa aidast põhineb peamiselt 1965–1968 toimunud vepsa ekspeditsioonidel kogutud ainesel (Peterson 1969: 319).

Etnograafiamuuseum andis kongressi puhul välja artiklikogumiku „Läänemeresoomlaste rahvakultuurist“, toimetajaks Jüri Linnus. Raamat oli mõeldud lugupidamisavaldusena Ilmari Manninenile, mehele, „kes pani aluse eesti etnograafiateadusele ja kes järjekindlalt rõhutas läänemeresoome rahvakultuuri uurimise vajalikkust“. (Linnus 1970a: 5) Rõhutatakse niisiis järjepidevust. Oma artiklis muuseumi soome-ugri kogudest toob Linnus ära Mannineni tsitaadi 1924. aastast (vt lk 47) ja lisab omalt



Marfa Andrejevna Smirnova kuulab magnetofonilt oma juttu. Sodjärv (Sidorovo), Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Toivo Pedak 1967. ERM Fk 1580:112

[35] Filmid on välja antud DVD-l *Eesti etnograafiline film III. Vepslased* (ERM 2015).

[36] Ilmumisaastaks on raamatus märgitud 1969, tegelikult trükiti see aga 1970. aasta suvel, vahetult kongressi eel. Kogumik sisaldas peamiselt Eestiga seotud artikleid, aga üks ole ju eestlasedki üks soome-ugri rahvaid.

poolt: „Ligi pool sajandit hiljem peame sellega täiel määral nõustuma!“ (Linnus 1970b: 230–231) „Väravad Venesse“ olid avanenud!

Peterson oli selles kogumikus esindatud kahe artikliga. Esmalt programmiline avalugu „Eesti etnograafide ülesandeid läänemeresoomlaste uurimisel“ (Peterson 1970a), mida eespool juba tsiteerisin. Teiseks „Lisandeid eestlaste ja vepslaste harkadra kujunemisloole“, mis põhineb suuresti aastatel 1966–1968 lõuna- ja keskvepsa välitöödel kogutud ainesel (Peterson 1970b: 41). Autor ütleb lausa, et „artikli kirjutamise idee tekkis Lõuna-Vepsa aladele korraldatud ekspeditsiooni käigus, sealse harkadraga alepõllul töötamise ajal“ (samas, 59). Põllumajanduse ja põllutööriistade ajalooga olid tegelenud ja tegelesid mitmed autoriteetsed teadlased (sh Ilmari Manninen, Gustav Ränk, Kustaa Vilku, Harri Moora). Oli veidi riskantne tükki sellele alale oma ideedega, mis polnud ehk lõpuni läbi kaalutud ja igast küljest põhjendatud. Aga polnud Petersoni mood hoida küünalt vaka all. Kui varem oli üldiselt arvatud, et harkader on suhteliselt hiline (II aastatuhande algus pKr) laen idaslaavi või balti naabritelt, siis Peterson leidis vepsa harkatra uurides, et see on tihedalt seotud alepõllundusega, ning arvas, et see adratüüp leitutati Eesti mandriosas I aastatuhande algul pKr ning levis sealt kiiresti ka Vepsamaale. Eraldi juhib ta tähelepanu Lõuna-Vepsa ja Kagu-Eesti harkadra suurele sarnasusele. (Peterson 1970b)

Kongressil pidas Peterson ettekande läänemeresoomlaste etnilistest ehitustraditsioonidest ning sealgi kajastusid tõenäoliselt vepsa välitöödel kogutud andmed (Peterson 1970c).

Aga kongressi programmis oli ette nähtud ka kaks tundi etnograafiliste filmide demonstreerimiseks. On teada, et näidati „Veelinnu rahva“ materjali. Film polnud veel lõplikult valmis, aga akadeemikute Gyula Ortutay ja Kustaa Vilku hinnangud olid väga kiitvad (Tantsud Linnuteele). Aastal 1970 monteeriti aga ka etnograafiamuuseumis kaks etnograafilist lühifilmi: „Vepslaste viljapeksmine“ ja „Heinategu Lõuna-Vepsamaal“ (Linnus 1972: 298). Tõenäoliselt pandi need filmid kokku plaaniga neid kongressil näidata. Mul ei läinud korda välja selgitada, kas see ka õnnestus. Filmid pole kahjuks säilinud.

Etnograafiamuuseumi aastaraamatus XXV (1971) ilmus Petersoni artikkel „Lõunavepsa linandusest“, mis põhineb jällegi suuresti 1968–1969 toimunud lõunavepsa välitöödel kogutud materjalil. Peterson peab linakasvatust läänemeresoomlastel väga vanaks, tihedalt alepõllundusega seotud nähtuseks. (Peterson 1971)

Kokkuvõtteks võib öelda, et Petersonile meeldis rõhutada uuritud nähtuste iidsust ja kohalikku päritolu. Ta kaldus kaitsma läänemeresoomlaste loovust ning tõrjuma mitmesuguseid slaavi ja balti kultuurilaenude teooriaid. Võib-olla avaldus selles tema eesti- ja laiemalt läänemeresoomemeelsus. Näiteks Petersoni arutlustest üks pikem tsitaat:

*Allikmaterjali nappuse tõttu on raske ütelda, kust läänemeresoomlased on laenanud eeltoodud primitiivsed linakasvatusega seoses olevad töövõtted ja -riistad. Vaevalt küll slaavlastelt, sest nagu märgitud, pidid läänemerelased lina tundma palju varem, kui neil tekkisid otsesed kokkupuuted slaavlastega. Muidugi pole sellega välistatud slaavi laenude olemasolu üldse. Täiesti reaalselt võis toimuda selline laenamine balti rahvaste vahendusel. Aga mitte*



Aleksei Peterson küsitleb Ivan Grebnevi. Paremalt istub Marje Joalaid, Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilane-praktikant. Sodjärvi (Sidorovo), Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast.

Foto: Vello Kutsar 1968. ERM Fk 1581:381

*alati pole tarvis otsida lihtsate nähtuste või sündmuste ajaloo väljaselgitamiseks tuge välismõjutustelt. On ju täiesti võimalik, et primitiivsed töövõtted võisid tekkida erinevate rahvaste juures küll erineval ajal, kuid kohaliku loomingu tulemusena. Võib arvata, et linapeksu puukurika väljamõtlemiseks polnud tarvis abi otsida teistelt rahvastelt. Sama võib ütelda mitmete teiste materiaalsete nähtuste kohta. (Peterson 1971: 181–182)*

## Kokkuvõte

Eesti etnograafid tundsid soome-ugri rahvaste vastu huvi teadusharu sünnist saati ning võimaluse piires nende uurimisega ka tegeleti. Pärast Teist maailmasõda kadus Eestit idapoolsetest keelesugulastest eraldanud riigipiir, kuid soome-ugri suuna kohest õitsele puhkemist takistasid Nõukogude Liidus kuni 1950. aastani domineerinud Nikolai Marri ideed ning Eesti etnograafias valitsenud kaadrinappus ja sisesevadused. Alates 1960. aastatest kujunes soome-ugri etnograafia keskuseks Eestis Tartus paiknev etnograafiamuseum eesotsas selle direktori Aleksi Peterso-

niga. Uurimisretked idapoolsete keelesugulaste juurde algasid keeleteadlaste (eeskätt Paul Ariste) initsiatiivil ja kaasabil ning jätkusid hiljem juba iseseisvalt.

Käesolevas artiklis oli vaatluse all Eesti etnograafide viis ekspeditsiooni lõunavepsa küladesse aastail 1965–1969. Lõuna-Vepsamaa ühenduste muu maailmaga olid tollal kehvad ning seal elati üsna omaette. Seetõttu oli seal säilinud või alles äsja kadunud palju arhailist (näiteks alepõllundus, haabjaehitus või ahjus vihtlemine), mis etnograafe paelus. Lõuna-Vepsamaa oli eesti uurijatele, kes tollal tegelesid etnogeneesi küsimustega, omalaadseks aknaks minevikku. Sealset materiaalselt kultuuri oli vähe uuritud ning Peterson nägi selles oma võimalust, oma missiooni. Moderniseerumine oli juba käimas ja kõik vana ähvardas kiiresti kaduda. Etnograafid, keda see huvitas, pidid kiirustama, päästma teadusele mis võimalik. Vepslaste traditsioonilist talurahvakultuuri salvestati nii foto- kui filmikaameraga, tehti etnograafilisi intervjuusid ja jooniseid ning koguti innukalt esemeid. Kvantiit teet oli oluline ja välitööd reeglina kollektiivsed – mitu inimest suutis ju enam kui üks. Välitööde käigus talletatud materjal jõudis küllalt kiiresti akadeemilisse käibesse – peeti ettekandeid rahvusvahelistel konverentsidel, ilmusid teadusartiklid. Ka ekspeditsioonide kajastus Eesti meedias oli üsna elav. Ajalehtedes avaldati lühemaid ja pikemaid lugusid ning vähemalt ühel korral räägiti etnograafide tegemistest Vepsamaal ka televisioonis. Publikuhuvi ilmselt oli, keelesugulaste uurimine tekitas Eesti ühiskonnas positiivset vastukaja, sest seostus rahvusliku identiteediga.

Kohalike võimude suhtumine etnograafidesse vennasvabariigist oli üldiselt positiivne. Ajastu vaim soosis teadust ja ekspeditsioone. Vepslased, eriti kõige kaugemate ja isoleeritumate külade elanikud, suhtusid Eesti etnograafidesse algul sageli umbusuga. Eestlased pidid oma eesmärgi seletama ja dokumentaalselt tõestama. Hiljem võõristus hajus ja kui avastati vepsa ja eesti keele lähedane sugulus, siis võeti tulijaid vahel vastu kui kalleid kauged sugulasi. Sodjärvel, mis oli korduvalt etnograafide baaslaager, kujunesid eesti uurijad aastatega päris omainimesteks.

Tollaste ja hilisemate ekspeditsioonide mõju vepslastele on raske täpselt mõõta. Eestlaste külaskäigud tõenäoliselt turgutasid vepslaste üldiselt nõrgavõitu etnilist identiteeti. Kui naabruses elavad venelased suhtusid vepslastesse ja nende keelde pahatihti üleolevalt, siis etnograafid Eestist tulid neid uurima just sellepärast, et nad on vepslased, ning väärtustasid kõike vepsalikku alates vanast talurahvakultuurist ning lõpetades keelega. Mõnigi kohalik elanik mäletab eestlasi siiani hea sõnaga.

Viie uurimisretke oluliseks siduvaks lüliks on Aleksei Peterson. Esimesel korral oli ta lihtsalt kaasas, aga lõunavepsa külades nähtu ja kogetu avaldas talle sellist mõju, et ta algatas terve Vepsa ekspeditsioonide seeria. Muuseumidirektorina polnud ta tegelikult kohustatud isiklikult vepslasi uurima ja küllalt väsitavatel ekspeditsioonidel käima. Peterson oli aga ambitsioonikas mees. Ta tahtis ennast teostada ka teaduses, sealhulgas etnograafilise filmi vallas. Lisaks kõigele muule olid need Vepsa retked aga ilmselt ka eksootiline seiklus, teretulnud väljapääs argirutiinist mitte ainult Petersonile, vaid ka ta kaastöölistele. Lõunavepsa külasid tajuti vahel justkui mingit läänemeresoome muinasjutumaad ja ekspeditsioonile mindi üldiselt hea meelega. Tunti, et aetakse õiget asja, mingis mõttes eesti asja.

Nõukogude Eestis võrsus 1970. aastail fennougristikast terve kultuurisuund, kuhu kuuluvad Lennart Meri oma etnograafiliste dokfilmidega, Veljo Tormise

koorimuusika ja Kaljo Põllu graafika (vt Eesti ajalugu 2005: 345–350). Eestlaste soomeugrilike seoste rõhutamine oli üks lisavõimalus väljendada oma nõukogude võimust sõltumatut eesti identiteeti. Siin käsitletud viis ekspeditsiooni lõunavepsa küladesse, nende tulemused ja vastukajad moodustavad olulise osa selle soomeugri hoovuse esimesest etapist.

## Allikad

Eesti Teaduste Akadeemia arhiiv 1/10/65; 1/1/376

Eesti Rahva Muuseum:

ERMi arhiiv 1/1/225

Peakataloog B2

Topograafiline arhiiv:

TAp 565, 573, 574, 575

Viires, Ants 1965. Vepsa-Karjala ekspeditsioon (välitööpäevik, ERM)

## Intervjuud

Pedak, Erika 2018. 1. veebruar.

Tihemets, Evi 2015. 5. mai.

Võime, Lembit 2017. 29. november.

## Kirjandus

Alymov, Sergei. 2014. Ethnography, Marxism, and Soviet Ideology. – *An Empire of Others. Creating Ethnographic Knowledge in Imperial Russia and the USSR*. Ed. by Roland Cvetkovski and Alexis Hofmeister. Budapest, New York: CEU Press, 121–143.

Ariste, Paul. 1960. Tänapäeva vadjalastest. – *Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVII*. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 203–224.

Ariste, Paul. 1964. Vepsa muinasjutte (Äänis- ja keskvepsa keelenäiteid). – *Töid läänemeresoome ja volga keelte alalt*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 5–23.

Ariste, Paul. 2008. *Mälestusi*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Astel, Eevi. 2009. Eesti Rahva Muuseum aastatel 1940–1957. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 186–247.

Auasi 2008 = *Auasi. Eesti etnoloogide jälgedes. A Matter of Honour. In the Footsteps of Estonian Ethnologists. Дело чести. по следам эстонских этнологов*. Koost. Svetlana Karm, Marleen Nõmmela, Piret Koosa. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Bromlei, Kozlov 1975 = Ю. В. Бромлей, В. И. Козлов. 1975. Заключение. – *Современные этнические процессы в СССР*. Москва: Наука, 530–542.

Dragadze, Tamara. 1978. Anthropological Field Work in the USSR. – *Journal of the Anthropological Society of Oxford* 9 (1): 61–70.

- Eesti ajalugu 2005 = Jüri Ant; Mart Laar; Kaido Jaanson; Mart Nutt; Raimo Raag; Sulev Vahtre; Andres Kasekamp 2005. *Eesti ajalugu, VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa.
- Hallap, V.; Ü. Tedre. 1965. II rahvusvaheline fennougristide kongress. – *Keel ja Kirjandus* 11: 698–703.
- Jääts, Indrek. 2015. Filmikaameraga Vepsamaal. – *Eesti etnograafiline film III. Vepslased* (DVD-le lisatud brošüür).
- Jääts, Indrek. 2016. Üks pilt on parem kui tuhat sõna. Liikuv pilt on veel parem! – *Sirp*, 30. september.
- Jääts, Indrek; Marleen Metslaid. 2018. Eesti etnograafia ja eesti rahvuslus. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 118–135.
- Kaljundi, Linda. 2018. Eestlased kui soomeugrilased. – *Vikerkaar* 1–2: 95–106.
- Konksi, Karin. 2004. Arved Luts ja Nõukogude Eesti kaasaja dokumenteerimine Eesti Rahva Muuseumis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVIII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 13–46.
- Konksi, Karin. 2009. Etnograafiamuuseumina Nõukogude Eestis 1957–1991. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 250–355.
- Lepp, L. 1967. Uurimisreis Vepsamaale. – *Sirp ja Vasar* nr 39, 29. september.
- Lepp, Lembit; Toivo Pedak; Hugo Puss; Lembit Võime. 1968. Vepsa päevik. – *Edasi*, 2.–6. aprill.
- Linnus, Jüri. 1967. Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi tegevusest 1966. aastal. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXII*. Tallinn: Valgus, 341–347.
- Linnus, Jüri. 1968. Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi tegevusest 1967. aastal. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIII*. Tallinn: Valgus, 357–363.
- Linnus, Jüri. 1969. Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi tegevusest 1968. aastal. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIV*. Tallinn: Valgus, 383–389.
- Linnus, Jüri. 1970a. Saateks. – *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist*. Tallinn: Valgus, 5.
- Linnus, Jüri. 1970b. Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi soome-ugri rahvaste etnograafilised kogud. – *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist*. Tallinn: Valgus, 226–246.
- Linnus, Jüri. 1972. Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi tegevusest 1970. aastal. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVI*. Tallinn: Valgus, 297–306.
- Luts, A. 1966. Ka etnograafidel suvi lõppemas. – *Edasi* nr 210, 709.
- Manninen, Ilmari. 1924. Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis. – *Eesti Kirjandus* 12: 527–537.
- Mark, Karin. 1968. Zur Entstehung der Rassentypen bei den Ostseefinnen. – *Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum Helisingae habitus* 23.–28. VIII. 1965. *Pars II Acta ethnologica*. Aduvantibus: Maija-Liisa Heikinmäki & Ingrid Schellbach. Acta redegenda curavit Paavo Ravila. Helsinki: Societas Fenno-Ugrica, 58–66.
- Merila, Anu. 2014. Maalija hingega graafik. – *Elu Lood*, kevad (nr 6), 28–35.
- Moora, Harri. 1947. Eesti etnograafia nõukogulikul ülesehitamisel. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat I (XV)*. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 24–35.
- Niglas, Liivo; Eva Toulouze. 2010. Reconstructing the past and the present: The ethnographic films made by the Estonian National Museum (1961–1989). – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 4 (2): 77–96.
- Peterson, Aleksei. 1969. Vepsa ait. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIV*. Tallinn: Valgus, 319–334.
- Peterson, Aleksei. 1970a. Eesti etnograafide ülesandeid läänemeresoomlaste uurimisel. – *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist*. Tallinn: Valgus, 9–17.

- Peterson, Aleksei. 1970b. Lisandeid eestlaste ja vepslaste harkadra kujunemisloole. – *Lääne-meresoomlaste rahvakultuurist*. Tallinn: Valgus, 41–63.
- Peterson, Aleksei. 1970c. Probleme der ethnischen Tradition in den Bauten der Ostseefinnen. – *Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum. Tallinn, 17.–23. VIII 1970. Teesid II*. Tallinn, 61.
- Peterson, Aleksei. 1971. Lõunavepsa linandusest. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXV*. Tallinn: Valgus, 169–184.
- Peterson, Aleksei. 1982. Vepslaste materiaalse kultuuri kogumisest ja uurimisest. – *Lääne-meresoomlaste etnokultuuri küsimusi*. Toim. Jüri Linnus. Tallinn: Valgus, 5–6.
- Peterson 1983 = Алексей Петерсон. 1983. Этнографический фильм как документ исследования. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXIII*. Tallinn: Valgus, 30–35.
- Salve, Kristi. 2015. *Üleaedсед*. Koost. Madis Arukask. Tartu: Ilmamaa.
- Siragusa, Laura; Madis Arukask. 2017. Reflecting the „Field“: Two Vepsian Villages and Three Researchers. – *Sibirica* 16 (1), Spring, 75–101.
- Tallgren 1921 = Missugune Eesti muuseum peaks olema? Prof. Tallgreni kõne, peetud Tartu ülikoolis E. r. m. koosolekul. 1921. – *Postimees* nr 249, 27. oktoober, 5.
- Tallgren, A. M. 1923. Eesti muuseum ja soome-ugri teaduse alad. – *Odamees* 2, 41–43.
- Tantsud Linnuteele. Pildistusi Lennart Meri filmirännakutelt*. 2011. Stsenarist ja režissöör Jaak Lõhmus. Tallinn: Estinifilm. (Dokumentaalfilm.)
- Vajakas, M. 1965. Kolm nädalat vepslaste mail. – *Edasi* nr 146, 27. juuli.
- Viires, Ants. 1968. Zur Geschichte des Landtransports bei den Ostseefinnen. – *Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum Helisingae habitus* 23.–28. VIII. 1965. Pars II. *Acta ethnologica*. Adiuvantibus: Maija-Liisa Heikinmäki & Ingrid Schellbach. Acta redegenda curavit Paavo Ravila. Helsinki: Societas Fenno-Ugrica, 383–391.
- Viires, Ants. 2011. *Läbi heitlike aegade. Tagasivaade minu eluteele*. Tartu: Ilmamaa.
- Västrik, Ergo-Hart. 2005. Saateks. – Paul Ariste. *Vadja päevikud. 1942–1980*. Litteraria 22. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 5–15.

**Indrek Jääts** on etnoloog (PhD). Ta töötab Eesti Rahva Muuseumis teadurina (aastast 1999) ning tema peamised uurimisteed on etnilised protsessid, rahvuslus ja rahvuspoliitika. Põhjalikumalt on ta tegelenud setude, komide, permikomide ja vepslastega. Viimasel ajal on ta huvitunud etnoloogia ajaloost.



**Summary: Estonian ethnographers in southern Veps villages, 1965–1969**

Indrek Jääts

Estonian ethnographers have taken an interest in Finno-Ugric peoples since the dawn of ethnography, and to the extent possible, they have made trips to the regions in question to study their culture. Starting in the 1960s, the State Ethnography Museum of the Estonian SSR in Tartu (the past and present Estonian National Museum) became the hub of Finno-Ugric ethnography under its director, Aleksei Peterson. Expeditions to the linguistic relatives in the east began at the initiative and with the support of linguists (chiefly, Paul Ariste) and continued in later years independently.

The article looks at five expeditions made by Estonian ethnographers to southern Veps villages in the years 1965–1969. The main source is the fieldwork diaries maintained on the expeditions. In addition, the article examines the photographs, film footage and drawings from these expeditions, along with collected items and ethnographic descriptions. The scholarly and popular science-oriented texts based on the material acquired on the expeditions and coverage of the expeditions in the Estonian media of that era are analysed. Interviews were conducted with a few of the people who took part in the trips.

The southern Veps region was poorly connected with the rest of the world in the 1960s, and the people there led quite an isolated existence. For this reason, the villages in the region had an abundance of extant or only recently defunct aspects (such as slash and burn agriculture, dugout canoe construction or whisking in stove), which captivated the ethnologists. The southern Veps region was a unique window to the past for Estonian researchers, who in that period dealt with questions of ethnogenesis. The material culture had received little study and Peterson saw this as his calling and an opportunity. Modernisation was already under way and everything old was at risk of fading. Ethnographers interested in these matters had to hurry to save for science what could be salvaged. The traditional peasant culture of the Veps was documented using still cameras and film cameras, ethnographic interviews were conducted, ethnographic drawings prepared, and artefacts were collected with great verve. Quantity was important, and the field work was generally a collective pursuit – many people could after all accomplish more than just one.

The material recorded in the course of fieldwork reached academic circulation quite rapidly – presentations were delivered at international conferences, and journal articles were published. The coverage of the expeditions in the Estonian media was quite lively as well. Newspapers published accounts of various lengths and on at least one occasion the ethnographers' activities in the Veps region was discussed on television. Estonian scholars perceived and conveyed the southern Veps villages as some kind of Baltic-Finnic fairy tale land. In general, researchers welcomed the opportunity to go on an expedition. It was felt that this was a noble thing, which in some sense also tied in with the Estonian national cause. Research into the linguis-

tic relatives was positively received by Estonian society for this reason – i.e. it was linked to the national identity.

Local authorities in the destination regions generally took a positive attitude toward the ethnographers. The zeitgeist favoured science and expeditions. The Veps people – especially those in more remote and isolated villages – frequently greeted the Estonian ethnographers with initial distrust. The Estonians had to explain their objectives and use documents to prove their bona fides. Later the alienation dissipated and once the close kinship of the Veps and Estonian languages was revealed, the newcomers received a rapturous reception as if they were long-lost relatives. In Sodjärvi (Sidorovo) which served on multiple occasions as the ethnographers' base camp, Estonian researchers became accepted by the Vepsians as their own people.

It is difficult to gauge precisely the influence that those and later expeditions had on the Veps. The Estonians' visits probably helped to bolster their weak self-identity. While the Russians in the region all too often took a supercilious view of the Veps and their language, the ethnographers from Estonia had come to study them precisely because of their identity and held in high regard everything from old peasant culture to the language. Some local people still speak positively about Estonians.

The five expeditions to the villages of the southern Veps region discussed in this article, their outcome and resonance make up an important part of a cultural current that sprang from Finno-Ugric studies in Soviet Estonia, the best-known examples of which are Lennart Meri's ethnographic documentary films, the choral music of Veljo Tormis and the graphic art of Kaljo Põllu. Emphasising their Finno-Ugric roots was for Estonians an additional way to express their Estonian identity independent of Soviet rule and ethnographers made a significant contribution to this trend.

## **Резюме: Эстонские этнографы в южно-вепсских деревнях в 1965–1969 годах**

Индрек Яатс

Эстонские этнографы заинтересовались финно-угорскими народами с момента зарождения этой отрасли науки и в рамках возможностей занимались их исследованием. Начиная с 1960-х годов центром финно-угорской этнографии стал находящийся в Тарту Эстонский национальный музей (ЭНМ, в то время Государственный этнографический музей Эстонской ССР) во главе с его директором Алексеем Петерсоном. Исследовательские экспедиции к восточным родственникам по языку начались по инициативе и при содействии лингвистов (в первую очередь Пауля Аристэ) и в дальнейшем продолжались уже самостоятельно.

В статье рассматриваются пять экспедиций эстонских этнографов в южно-вепсские деревни в 1965–1969 годах. Основным источником являются полевые дневники. Кроме того, были исследованы сделанные во время полевых работ фотографии, киноматериалы и рисунки, а также этнографические описания и собранные предметы. Проанализированы подготовленные на основе полевых материалов научные и научно-популярные публикации, а также отображение экспедиций в эстонской медиа того времени. Было проинтервьюировано несколько бывших участников экспедиций.

Дороги, соединявшие южно-вепсские деревни с остальным миром, в 1960-е годы были плохими, и там жили достаточно обособленно. Поэтому в деревнях сохранялось или было на грани исчезновения много архаичного (например, подсечное земледелие, изготовление лодки-однодеревки или использование большой печи в качестве парилки), что привлекало этнографов. Для эстонских исследователей, которые в то время занимались вопросами этногенеза, южно-вепсская территория была своеобразным окном в прошлое. Материальная культура того региона была мало исследована, и Алексей Петерсон видел в этом свои возможности, свою миссию. Уже шла модернизация, и все старое находилось под угрозой быстрого исчезновения. Этнографы, которых интересовала старина, должны были торопиться спасти для науки то, что еще было можно спасти. Традиционную крестьянскую культуру вепсов снимали на фото- и киноплёнку, делали этнографические интервью и рисунки, усердно собирали предметы. Значение имело количество, и экспедиции, как правило, были коллективными – несколько человек обладали большими возможностями, чем один.

Собранный во время полевых работ материал довольно быстро поступал в академическое обращение – делались доклады на международных конференциях, выходили научные статьи. Эстонские СМИ достаточно оживленно отражали экспедиции. В газетах публиковали короткие и длинные статьи, передача о деятельности этнографов у вепсов была показана по телевидению. Эстонские исследователи воспринимали сами и рассказывали домашней

публике о южно-вепсских деревнях как о некой прибалтийско-финской сказочной стране. В экспедицию, как правило, ехали с удовольствием. Понимали, что занимаются правильным делом, в каком-то смысле, «эстонским делом». Исследование языковых родственников заслуживало в эстонском обществе положительных отзывов, так как было связано с национальным идентитетом.

Отношение местных властей к этнографам из братской республики было в общем позитивным. Дух времени благоприятствовал науке и экспедициям. Вепсы, особенно жители отдаленных и изолированных деревень, поначалу относились к эстонским этнографам с недоверием, и эстонцы должны были разъяснять и документально подтверждать свои цели. Впоследствии отчужденность исчезла, а когда обнаружили близкую родственную связь между эстонским и вепским языками, то пришельцев стали принимать как дорогих дальних родственников. В деревне Сидорово (Sodjärvi), которая неоднократно служила базовым лагерем для этнографов, эстонские исследователи с годами стали почти своими людьми. Влияние тогдашних и последующих экспедиций на вепсов трудно точно измерить. Приезды эстонцев, вероятно, повысили в целом слабоватую этническую самооценку и идентитет вепсов. Если проживавшие по соседству русские относились к вепсам и их языку зачастую свысока, то этнографы из Эстонии приезжали исследовать их именно потому, что они вепсы, и ценили все вепское, начиная со старинной крестьянской культуры и заканчивая языком. Некоторые местные жители и сегодня вспоминают эстонцев добрым словом.

Рассмотренные в статье пять экспедиций в южно-вепские деревни, их результаты и отзывы на них являются важной частью зародившегося в Советской Эстонии финно-угорского культурного течения, известнейшими примерами которого являются этнографические документальные фильмы Леннарта Мери, хоровая музыка Велью Тормиса и графика Кальё Пыллу. Акцент эстонцев на финно-угорских связях был одной из возможностей выражения независимого от советских властей эстонского идентитета, и этнографы внесли в это свой весомый вклад.